दशक आठवा

|| श्रीरामसमर्थ ||

|| श्रीमत् दासबोध ||

दशक आठवा : मायोद्भव

समास पहिला : देवदर्शन

|| श्रीराम ||

श्रोतीं व्हावें सावध | विमळ ज्ञान बाळबोध |

गुरुशिष्यांचा संवाद | अति सुगम परियेसा || १ ||

नाना शास्त्रें धांडोळितां | आयुष्य पुरेना सर्वथा |

अंतरी संशयाची वेथा | वाढोंचि लागे || २ ||

नाना तिर्थें थोरथोरें | सृ ष्टिमध्येंअपारें |

सुगमें दुर्गमें दुष्करें| पुण्यदायकें || ३ ||

ऐसीं तीर्थें सर्वहि करी | ऐसा कोण रे संसारी |

फिरों जातां जन्मवरी | आयुष्य पुरेना || ४ ||

नाना तपें नाना दानें | नाना योग नाना साधनें |

हें सर्वहि देवाकारणें। करिजेत आहे ॥ ५ ॥

पावावया देवाधिदेवा। बहुविध श्रम करावा।

तेणें देव ठाई पाडावा। हें सर्वमत ॥ ६ ॥

पावावया भगवंतातें। नाना पंथ नाना मतें।

तया देवाचें स्वरूप तें। कैसे आहें ॥ ७ ॥

बहुत देव सृ ष्टीवरी। त्यांची गनना कोण करी।

येक देव कोणेपरी। ठाई पडेना ॥ ८ ॥

बहुविध उपासना। ज्याची जेथें पुरे कामना।

तो तेथेंचि राहिला मना। सदृढ करूनि ॥ ९ ॥

बहु देव बहु भक्त। इच्छ्या जाले आसक्त।

बहु ऋषी बहु मत। वेगळालें ॥ १० ॥

बहु निवडितां निवडेना। येक निश्चय घडेना।

शास्त्रें भांडती पडेना। निश्चय ठाई ॥ ११ ॥

बहुत शास्त्रीं बहुत भेद। मतांमतांस विरोध।

ऐसा करितां वेवाद। बहुत गेले ॥ १२ ॥

सहस्त्रामधें कोणी येक । पाहे देवाचा विवेक ।

परी त्या देवाचें कौतुक । ठाई न पडे ॥ १३ ॥

थाई न पडे कैसें म्हणतां । तेथें लागली अहंता ।

देव राहिला परता । अहंतागुणें ॥ १४ ॥

आतां असो हें बोलणें । नाना योग ज्याकारणें ।

तो देव कोण्या गुणें । ठाई पडे ॥ १५ ॥

देव कोणासी म्हणावें । कैसें तयासी जाणावें ।

तेंचि बोलणें स्वभावें । बोलिजेल ॥ १६ ॥

जेणें केले चराचर । केले सृ ष्ट्यादिव्यापार ।

सर्वकर्ता निरंतर । नाम ज्याचें ॥ १७ ॥

तेणें केल्या मेघमाळा । चंद्रबिंबीं अमृ तकळा।

तेज दिधलें रविमंडळा । जया देवें ॥ १८ ॥

ज्याची मर्यादा सागरा । जेणें स्थापिलें फणिवरा ।

जयाचेनि गुणें तारा । अंतरिक्ष ॥ १९ ॥

च्यारी खाणी च्यारी वाणी । चौर्यासि लक्ष जीवयोनी ।

जेणें निर्मिले लोक तिनी । तया नाव देव ॥ २० ॥

ब्रह्मा विष्णु आणी हर । हे जयाचे अवतार ।

तोचि देव हा निर्धार । निश्चयेंसीं ॥ २१ ॥

देव्हाराचा उठोनि देव । करूं नेणे सर्व जीव ।

तयाचेनि ब्रह्मकटाव । निर्मिला न वचे ॥ २२ ॥

ठाई ठाई देव असती । तेहिं केली नाहीं क्षिती ।

चंद्र सूर्य तारा जीमूती । तयांचेनि नव्हे ॥ २३ ॥

सर्वकर्ता तोचि देव । पाहों जातां निरावेव ।

ज्याची कळा लीळा लाघव । नेणती ब्रह्मादिक ॥ २४ ॥

येथें आशंका उठिली । ते पुढिलीये समासीं फीटली ।

आतां वृत्तीसावध केली । पाहिजे श्रोतीं ॥ २५ ॥

पैस अवकाश आकाश । कांहींच नाहीं जें भकास ।

तये निर्मळीं वायोस । जन्म जाला ॥ २६ ॥

वायोपासून जाला वन्ही । वन्हीपासुनी जालें पाणी ।

ऐसी जयाची करणी । अघटित घडली ॥ २७ ॥

उदकापासून सृष्टि जाली । स्तंभेविण उभारली ।

ऐसी विचित्र कळा केली । त्या नाव देव ॥ २८ ॥

देवें निर्मिली हे क्षिती । तीचे पोटीं पाषाण होती ।

तयासचि देव म्हणती । विवेकहीन ॥ २९ ॥

जो सृष्टिनिर्माणकर्ता। तो ये सृष्टीपुर्वीहोता ।

मग हे तयाची सत्ता । निर्माण जाली ॥ ३० ॥

कुल्लाळ पात्रापुर्वी आहे । पात्रें कांहीं कुल्लाळ नव्हे ।

तैसा देव पूर्वी चआहे । पाषाण नव्हे सर्वथा ॥ ३१ ॥

मृत्तिकेचें शैन्य केलें । कर्ते वेगळे राहिले ।

कार्यकारण येक केलें । तरी होणार नाहीं ॥ ३२ ॥

तथापि होईल पंचभूतिक । निर्गुण नव्हे कांहीं येक ।

कार्याकारणाचा विवेक । भूतांपरता नाहीं ॥ ३३ ॥

अवघी सृष्टि जो कर्ता । तो ते सृष्टीहूनिपर्ता ।

तेथें संशयाची वार्ता । काढूंचि नये ॥ ३४ ॥

खांसूत्रींची बाहुली । जेणें पुरुषें नाचविली ।

तोचि बाहुली हे बोली । घडे केवी ॥ ३५ ॥

च्हयामंडपीची सेना । सृ ष्टिसारिखीचरचना ।

सूत्रें चाळी परी तो नाना । वेक्ति नव्हे ॥ ३६ ॥

तैसा सृ ष्टिकर्तादेव । परी तो नव्हे सृ ष्टिभाव।

जेणें केले नाना जीव । तो जीव कैसेनी ॥ ३७ ॥

जें जें जया करणें पडे । तें तें तो हें कैसें घडे ।

म्हणोनि वायांचि बापुडे। संदेहीं पडती ॥ ३८ ॥

सृ ष्टिऐसेंचि स्वभावें । गोपुर निर्मिलें बरवें ।

परी तो गोपुर कर्ता नव्हे । निश्चयेसीं ॥ ३९ ॥

तैसें जग निर्मिलें जेणें । तो वेगळा पूर्णपणें।

येक म्हणती मूर्खपणें। जग तोचि जगदीश ॥ ४० ॥

एवं जगदीश तो वेगळा । जग निर्माण त्याची कळा ।

तो सर्वांमधें परी निराळा । असोन सर्वी ॥ ४१ ॥

म्हणोनि भूतांचा कर्दमु । यासी अलिप्त आत्मारामु ।

अविद्यागुणें मायाभ्रमु । सत्यचि वाटे ॥४२ ॥

मायोपाधी जगडंबर । आहे सर्वहि साचार ।

ऐसा हा विपरीत विचार । कोठेंचि नाहीं ॥ ४३ ॥

म्हणोनि जग मिथ्या साच आत्मा । सर्वांपर जो परमात्मा ।

अंतर्बाह्य अंतरात्मा । व्यापूनि असे ॥ ४४ ॥

तयास म्हणावें देव । येर हें अवघेंचि वाव ।

ऐसा आहे अंतर्भाव । वेदांतीचा ॥ ४५ ॥

पदार्थवस्तु नासिवंत । हें तों अनुभवास येत ।

याकारणें भगवंत । पदार्थाविगळा ॥ ४६ ॥

देव विमळ आणी अचळ । शास्त्रें बोलती सकळ ।

तया निश्चळास चंचळ । म्हणों नये सर्वथा ॥ ४७ ॥

देव आला देव गेला । देव उपजला देव मेला ।

ऐसें बोलतां दुरिताला। काय उणें ॥ ४८ ॥

जन्म मरणाची वार्ता । देवास लागेना सर्वथा ।

देव अमर ज्याची सत्ता । त्यासी मृत्यु कैसेनी ॥ ४९ ॥

उपजणें आणी मरणें । येणें जाणें दुःख भोगणें ।

हें त्या देवाचें करणें। तो कारण वेगळा ॥ ५० ॥

अंतःकरण पंचप्राण। बहुतत्वीं पिंडज्ञान।

यां सर्वांस आहे चळण। म्हणोनि देव नव्हेती ॥ ५१ ॥

येवं कल्पनेरहित। तया नाव भगवंत।

देवपणाची मात। तेथें नाहीं ॥ ५२ ॥

तव शिष्यें आक्षेपिलें। तरी कैसें ब्रह्मांड केलें।

कर्तेपण कारण पडिलें। कार्यामधें ॥ ५३ ॥

द्रष्टेपणें द्रष्टा दृश्यीं। जैसा पडे अनायांसीं।

कर्तेपणे निर्गुणासी। गुण तैसे ॥ ५४ ॥

ब्रह्मांडकर्ता कवण। कैसी त्याची वोळखण।

देव सगुण किं निर्गुण। मह निरोपावा ॥ ५५ ॥

येक म्हणती त्या ब्रह्मातें। इच्छ्यामात्रें सृष्टिकर्तें।

सृष्टिकर्तेत्यापर्तें। कोण आहे ॥ ५६ ॥

आतां असो हे बहु बोली। सकळ माया कोठून जाली।

ते हे आतां निरोपिली। पाहिजे स्वामी ॥ ५७ ॥

ऐसें ऐकोनि वचन । वक्ता म्हणे सावधान ।

पुढिले समासीं निरूपण । सांगिजेल ॥ ५८ ॥

ब्रह्मीं माया कैसी जाली । पुढें असे निरोपिली ।

श्रोतीं वृत्तिसावध केली । पाहिजे आतां ॥५९ ॥

पुढें हेंचि निरूपण । विशद केलें श्रवण ।

जेणें होय समाधान । साधकांचें ॥ ६० ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

देवदर्शननाम समास पहिला ॥ १ ॥

समास दुसरा : सूक्ष्मआशंकानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मागां श्रोतीं आक्षेपिलें । तें पाहिजे निरोपिलें ।

निरावेवीं कैसें जालें । चराचर ॥ १ ॥

याचें ऐसें प्रतिवचन । ब्रह्म जें कां सनातन ।

तेथें माया मिथ्याभान । विवर्तरूप भावे ॥ २ ॥

आदि येक परब्रह्म । नित्यमुक्त अक्रिय परम ।

तेथें अव्याकृत सूक्ष्म। जाली मूळमाया ॥ ३ ॥

॥ श्लोक ॥ आद्यमेकं परब्रह्म नित्यमुक्तमविक्रियम् ।

तस्य माया समावेशो जीवमव्याकृतात्मकम् ॥

आशंका ॥ येक ब्रह्मा निराकार । मुक्त अक्रिये निर्विकार ।

तेथें माया वोडंबर । कोठून आली ॥ ४ ॥

ब्रह्म अखंड निर्गुण। तेथें इच्छा धरी कोण।

निर्गुणीं सगुणेंविण। इच्छा नाहीं ॥ ॥ ५ ॥

मुळीं असेचिना सगुण। म्हणौनि नामें निर्गुण।

तेथें जालें सगुण। कोणेपरी ॥ ६ ॥

निर्गुणचि गुणा आलें । ऐसें जरी अनुवादलें ।

लागों पाहे येणें बोलें । मूर्खपण ॥ ७ ॥

येक म्हणती निरावेव । करून अकर्ता तो देव ।

त्याची लीळा बापुडे जीव । काये जाणती ॥ ८ ॥

येक म्हणती तो परमात्मा । कोण जाणे त्याचा महिमा ।

प्राणी बापुडा जीवात्मा । काये जाणे ॥ ९ ॥

उगाच महिमा सांगती । शास्त्रार्थ अवघा लोपिती ।

बळेंचि निर्गुणास म्हणती । करूनि अकर्ता ॥ १० ॥

मुळीं नाहीं कर्तव्यता । कोण करून अकर्ता ।

कर्ता अकर्ता हे वार्ता । समूळ मिथ्या ॥ ११ ॥

जें ठाई चें निर्गुण। तेथें कैचें कर्तेपण ।

तरी हे इच्छा धरी कोण । सृष्टिरचाव्याची॥ १२ ॥

इच्छा परमेश्वराची । ऐसी युक्ती बहुतेकांची ।

परी त्या निर्गुणास इच्छा कैंची । हें कळेना ॥ १३ ॥

तरी हे इतुकें कोणें केलें । किंवा आपणचि जालें ।

देवेंविण उभारलें । कोणेपरी ॥ १४ ॥

देवेंविण जालें सर्व । मग देवास कैंचा ठाव ।

येथें देवाचा अभाव । दिसोन आला ॥ १५ ॥

देव म्हणे सृष्टिकर्ता। तरी येवं पाहे सगुणता ।

निर्गुणपणाची वार्ता । देवाची बुडाली ॥ १६ ॥

देव ठाईं चा निर्गुण। तरी सृष्टिकर्ता कोण।

कर्तेपणाचें सगुण। नासिवंत ॥ १७ ॥

येथें पडिले विचार। कैसें जालें सचराचर।

माया म्हणों स्वतंतर तरी हेंहि विपरीत दिसे ॥ १८ ॥

माया कोणीं नाहीं केली। हे आपणचि विस्तारली।

ऐसें बोलतां बुडाली। देवाची वार्ता ॥ १९ ॥

देव निर्गुण स्वतसिद्ध। त्यासी मायेसि काये समंध।

ऐसें बोलतां विरुद्ध। दिसोन आलें ॥ २० ॥

सकळ कांहीं कर्तव्यता। आली मायेच्याचि माथां

तरी भक्तांस उद्धरिता। देव नाहीं कीं ॥ २१ ॥

देवेंविण नुस्ती माया। कोण नेईल विलया।

आम्हां भक्तां सांभाळाया। कोणीच नाहीं ॥ २२ ॥

म्हणोनि माया स्वतंतर। ऐसा न घडे कीं विचार।

मायेस निर्मिता सर्वेश्वर। तो येकचि आहे ॥ २३ ॥

तरी तो कैसा आहे ईश्वर। मायेचा कैसा विचार।

तरी हें आतां सविस्तर। बोलिलें पाहिजे ॥ २४ ॥

श्रोतां व्हावें सावधान। येकाग्र करूनियां मन।

आतां कथानुसंधान। सावध ऐका ॥ २५ ॥

येके आशंकेचा भाव। जनीं वेगळाले अनुभव।

तेहि बोलिजेती सर्व। येथानुक्रमें॥ २६ ॥

येक म्हणती देवें केली। म्हणोनि हे विस्तारली।

देवास इच्छ्या नस्ती जाली। तरी हे माया कैंची ॥ २७ ॥

येक म्हणती देव निर्गुण। तेथें इच्छा करी कोण।

माया मिथ्या हे आपण। जालीच नाही ॥ २८ ॥

येक म्हणती प्रत्यक्ष दिसे। तयेसी नाहीं म्हणतां कैसें।

माया हे अनादि असे। शक्ती ईश्वराची ॥ २९ ॥

येक म्हणती साच असे। तरी हे ज्ञानें कैसी निरसे।

साचासारिखीच दिसे। परी हे मिथ्या ॥ ३० ॥

येक म्हणती मिथ्या स्वभावें। तरी साधन कासया करावें।

भक्तिसाधन बोलिलें देवें। मायात्यागाकारणें ॥ ३१ ॥

येक म्हणती मिथ्या दिसतें । भयें अज्ञानसन्येपातें ।

साधन औषधही घेईजेतें । परी तें दृश्य मिथ्या ॥ ३२ ॥

अनंत साधनें बोलिलीं । नाना मतें भांबावलीं ।

तरी माया नवचे त्यागिली । मिथ्या कैसी म्हणावी ॥ ३३ ॥

मिथ्या बोले योगवाणी । मिथ्या वेदशास्त्रीं पुराणीं ।

मिथ्या नाना निरूपणीं । बोलिली माया ॥ ३४ ॥

माया मिथ्या म्हणतां गेली । हे वार्ता नाहीं ऐकिली ।

मिथ्या म्हणतांच लागली । समागमें ॥ ३५ ॥

जयाचे अंतरीं ज्ञान । नाहीं वोळखिले सज्जन ।

तयास मिथ्याभिमान । सत्यचि वाटे ॥ ३६ ॥

जेणें जैसा निश्चये केला । तयासी तैसाचि फळला ।

पाहे तोचि दिसे बिंबला । तैसी माया ॥ ३७ ॥

येक म्हणती माया कैंची । आहे ते सर्व ब्रह्मचि ।

थिजल्या विघुरल्या घृताची। ऐक्यता न मोडे ॥ ३८ ॥

थिजलें आणी विघुरलें। हें स्वरूपीं नाहीं बोलिलें ।

साहित्य भंगलें येणें बोलें। म्हणती येक ॥ ३९ ॥

येक म्हणती सर्व ब्रह्म। हें न कळे जयास वर्म।

तयाचें अंतरींचा भ्रम। गेलाच नाहीं ॥ ४० ॥

येक म्हणती येकचि देव। तेथें कैंचें आणिलें सर्व।

सर्व ब्रह्म हें अपूर्व। आश्चिर्य वाटे ॥ ४१ ॥

येक म्हणती येकचि खरें। आनुहि नाहीं दुसरें।

सर्व ब्रह्म येणें प्रकारें। सहजचि जालें ॥ ४२ ॥

सर्व मिथ्या येकसरें। उरलें तेंचि ब्रह्म खरें।

ऐसीं वाक्यें शास्त्राधारें। बोलती येक ॥ ४३ ॥

आळंकार आणी सुवर्ण। तेथें नाहीं भिन्नपण।

आटाआटी वेर्थ सीण। म्हणती येक ॥ ४४ ॥

हीन उपमा येकदेसी। कैसी साहेल वस्तूसी।

वर्णवेक्ती अव्यक्तासी। साम्यता न घडे ॥ ४५ ॥

सुवर्णी दृष्टी घालितां। मुळीच आहे वेक्तता।

आळंकार सोनें पाहतां सोनेंचि असे ॥ ४६ ॥

मुळीं सोनेंचि हें वेक्त । जड येकदेसी पीत ।

पूर्णास अपूर्णाचा दृष्टांत । केवीं घडे ॥ ४७ ॥

दृष्टांत तितुका येकदेसी । देणें घडे कळायासी ।

सिंधु आणी लहरीसी । भिन्नत्व कैंचें ॥ ४८ ॥

उत्तम मधेम कनिष्ठ । येका दृष्टांतें कळे पष्ट ।

येका दृष्टांतें नष्ट । संदेह वाढे ॥ ४९ ॥

कैंचा सिंधु कैंची लहरी । अचळास चळाची सरी ।

साचा ऐसी वोडंबरी । मानूंच नये ॥ ५० ॥

वोडंबरी हे कल्पना । नाना भास दाखवी जना ।

येरवी हे जाणा । ब्रह्मचि असे ॥ ५१ ॥

ऐसा वाद येकमेकां । लागतां राहिली आशंका ।

तेचि आतां पुढें ऐका । सावध होऊनी ॥ ५२ ॥

माया मिथ्या कळों आली । परी ते ब्रह्मीं कैसी जाली ।

म्हणावी ते निर्गुणें केली । तरी ते मुळींच मिथ्या ॥ ५३ ॥

मिथ्या शब्दीं कांहींच नाहीं । तेथें केलें कोणें काई ।

करणें निर्गुणाचा ठाई । हेंहि अघटित ॥ ७४ ॥

कर्ता ठांईचा अरूप । केलें तेंहि मिथ्यारूप ।

तथापी फेडूं आक्षेप । श्रोतयांचा ॥ ७५ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सूक्ष्मआशंकानिरूपण समास दुसरा ॥ २ ॥

समास तिसरा : सूक्ष्मआशंकानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

अरे जे जालेंचि नाहीं । त्याची वार्ता पुससी काई ।

तथापि सांगों जेणें कांहीं । संशय नुरे ॥ १ ॥

दोरीकरितां भुजंग । जळाकरितां तरंग ।

मार्तंडाकरितां चांग । मृगजळ वाहे ॥ २ ॥

कल्पेनिकरितां स्वप्न दिसे । सिंपीकरितां रुपें भासे ।

जळाकरितां गार वसे । निमिष्य येक ॥ ३ ॥

मातीकरितां भिंती जाली । सिन्धुकरितां लहरी आली ।

तिळाकरितां पुतळी । दिसों लागे ॥ ४ ॥

सोन्याकरितां अळंकार । तंतुकरितां जालें चीर ।

कासवाकरितां विस्तार । हातापायांचा ॥ ५ ॥

तूप होतें तरी थिजलें । तरीकरितां मीठ जालें ।

बिंबाकरितां बिंबलें । प्रतिबिंब ॥ ६ ॥

पृ थ्वीकरितांजालें झाड । झाडाकरितां च्छाया वाड ।

धातुकरितां पवाड । उंच नीच वर्णाचा ॥ ७ ॥

आतां असो हा दृष्टांत । अद्वैतास कैंचें द्वैत ।

द्वैतेंविण अद्वैत । बोलतांच न ये ॥ ८ ॥

भासाकरितां भास भासे । दृश्याकरितां अदृश्य दिसे ।

अदृश्यास उपमा नसे । म्हणोनि निरोपम ॥ ९ ॥

कल्पेनेविरहित हेत । दृश्यावेगळा दृष्टांत ।

द्वैतावेगळें द्वैत । कैसें जालें ॥ १० ॥

विचित्र भगवंताची करणी । वर्णवेना सहस्त्रफणी ।

तेणें केली उभवणी । अनंत ब्रह्मांडाची ॥ ११ ॥

परमात्मा परमेश्वरु । सर्वकर्ता जो ईश्वरु ।

तयापासूनि विस्तारु । सकळ जाला ॥ १२ ॥

ऐसीं अनंत नामें धरी । अनंत शक्ती निर्माण करी ।

तोचि जाणावा चतुरीं । मूळपुरुष॥ १३ ॥

त्या मूळपुरुषाची वोळखण । ते मूळमायाचि आपण ।

सकळ कांहीं कर्तेपण । तेथेंचि आलें ॥ १४ ॥

॥ श्लोक ॥ कार्यकारण कर्तृत्वेहेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥

हे उघड बोलतां न ये । मोडों पाहातो उपाये ।

येरवीं हें पाहतां काय । साच आहे ॥ १५ ॥

देवापासून सकळ जालें । हें सर्वांस मानलें ।

परी त्या देवास वोळखिलें । पाहिजे कीं ॥ १६ ॥

सिद्धांचे जें निरूपण । जें साधकांस न मने जाण ।

पक्व नाहीं अंतःकर्ण । म्हणोनियां ॥ १७ ॥

अविद्यागुणें बोलिजे जीव । मायागुणें बोलिजे शिव ।

मूळमाया गुणें देव । बोलिजेतो ॥ १८ ॥

म्हणौनि कारण मूळमाया। अनंत शक्ती धरावया।

तेथीचा अर्थ जाणावया। अनुभवी पाहिजे ॥ १९ ॥

मूळमाया तोचि मूळपुरुष। तोचि सर्वांचा ईश।

अनंतनामी जगदीश। तयासीचि बोलिजे ॥ २० ॥

अवघी माया विस्तारली। परी हे निशेष नाथिली।

ऐसिया वचनाची खोली। विरुळा जाणे ॥ २१ ॥

ऐसें अनुर्वाच्य बोलिजे। परी हें स्वानुभवें जाणिजे।

संतसंगेविण नुमजे। कांही केल्यां ॥ २२ ॥

माया तोचि मूळपुरुष। साधकां न मने हें निशेष।

परी अनंतनामी जगदीश। कोणास म्हणावें ॥ २३ ॥

नामरूप माये लागलें। तरी हें बोलणें नीटचि जालें।

येथें श्रोतीं अनुमानिलें। कासयासी ॥ २४ ॥

आतां असो हे सकळ बोली। मागील आशंका राहिली।

निराकारीं कैसी जाली। मूळमाया ॥ २५ ॥

दृष्टीबंधन मिथ्या सकळ। परी तो कैसा जाला खेळ।

हेंचि आतां अवघें निवळ । करून दाऊं ॥ २६ ॥

आकाश असतां निश्चळ । मधें वायो जाला चंचळ ।

तैसी जाणावी केवळ । मूळमाया ॥ २७ ॥

रूप वायोचें जालें । तेणें आकाश भंगलें ।

ऐसें हें सत्य मानलें । नवचे किं कदा ॥ २८ ॥

तैसी मूळमाया जाली । आणी निर्गुणता संचली ।

येणें दृष्टांतें तुटली । मागील आशंका ॥ २९ ॥

वायु नव्हता पुरातन । तैसी मूळमाया जाण ।

साच म्हणतां पुन्हा लीन । होतसे ॥ ३० ॥

वायो रूपें कैसा आहे । तैसी मूळमाया पाहें ।

भासे परी तें न लाहे । रूप तयेचें ॥ ३१ ॥

वायो सत्य म्हणो जातां । परी तो न ये दाखवितां ।

तयाकडे पाहों जातां । धुळीच दिसे ॥ ३२ ॥

तैसी मूळमाया भासे । भासी परी ते न दिसे ।

पुढें विस्तारली असे । माया अविद्या ॥ ३३ ॥

जैसें वायोचेनि योगें। दृश्य उडे गगनमार्गें।

मूळमायेच्या संयोगें। तैसें जग ॥ ३४ ॥

गगनीं आभाळ नाथिलें। अकस्मात उद्भवलें।

मायेचेनि गुणें जालें। तैसें जग ॥ ३५ ॥

नाथिलेंचि गगन नव्हतें। अकस्मात आलें तेथें।

तैसें दृश्य जालें येथें। तैसियापरी ॥ ३६ ॥

परी त्या आभाळाकरितां। गगनाची गेली निश्चळता।

वाटे परी ते तत्वता। तैसीच आहे ॥ ३७ ॥

तैसें मायेकरितां निर्गुण। वाटे जालें सगुण।

परी तें पाहतां संपूर्ण। जैसें तैसें ॥ ३८ ॥

आभाळ आले आणि गेलें। तरी गगन तें संचलें।

तैसें गुणा नाहीं आलें। निर्गुण ब्रह्म ॥ ३९ ॥

नभ माथा लागलें दिसे। परी तें जैसें तैसें असे।

तैसें जाणावें विश्वासें। निर्गुण ब्रह्म ॥ ४० ॥

ऊर्ध पाहातां आकाश। निळिमा दिसे सावकास।

परि तो जाणिजे मिथ्याभास | भासलासे || ४१ ||

आकाश पालथें घातलें | चहूंकडे आटोपलें |

वाटे विश्वास कोंडिले | परी तें मोकळेचि असे || ४२ ||

पर्वतीं निळा रंग दिसे | परी तो तया लागला नसे |

अलिप्त जाणावे तैसें | निर्गुण ब्रह्म || ४३ ||

रथ धावतां पृथ्वीचंचळ | वाटे परी ते असे निश्चळ |

तैसें परब्रह्म केवळ | निर्गुण जाणावें || ४४ ||

आभाळाकरितां मयंक | वाटे धावतो निशंक |

परी तें अवघें माईक | आभाळ चळे || ४५ ||

झळे अथवा अग्निज्वाळ | तेणें कंपित दिसे अंत्राळ |

वाटे परी तें निश्चळ | जैसें तैसें || ४६ ||

तैसें स्वरूप हें संचलें | असतां वाटे गुणा आलें |

ऐसें कल्पनेसि गमलें | परी ते मिथ्या || ४७ ||

दृष्टिबंधनाचा खेळ | तैसी माया हे चंचळ |

वस्तु शाश्वत निश्चळ | जैसी तैसी || ४८ ||

ऐसी वस्तु निरावेव । माया दाखवी अवेव ।

ईचा ऐसा स्वभाव । नाथिलीच हे ॥ ४९ ॥

माया पाहातां मुळीं नसे । परी हे साचा ऐसी भासे ।

उद्भवे आणि निरसे । आभाळ जैसें ॥ ५० ॥

ऐसी माया उद्भवली । वस्तु निर्गुण संचली ।

अहं ऐसी स्फुर्ति जाली । तेचि माया ॥ ५१ ॥

गुणमायेचे पवाडे । निर्गुणीं हें कांहींच न घडे ।

परी हें घडे आणी मोडे । सस्वरूपीं ॥ ५२ ॥

जैसी दृष्टी तरळली । तेणें सेनाच भासली ।

पाहातां आकाशींच जाली । परी ते मिथ्या ॥ ५३ ॥

मिथ्या मायेचा खेळ । उद्भव बोलिला सकळ ।

नानातत्वांचा पाल्हाळ । सांडूनियां ॥ ५४ ॥

तत्वें मुळींच आहेती । वोंकार वायोची गती ।

तेथीचा अर्थ जाणती । दक्ष ज्ञानी ॥ ५५ ॥

मूळमायेचे चळण । तेंचि वायोचें लक्षण ।

सूक्ष्म तत्वें तेंचि जाण । जडत्वा पावलीं ॥ ७६ ॥

ऐसीं पंचमाहांभूतें। पूर्वीं होती अवेक्तें ।

पुढें जालीं वेक्तें । सृष्टिरचनेसी॥ ७७ ॥

मूळमायेचें लक्षण । तेंचि पंचभूतिक जाण ।

त्याची पाहें वोळखण । सूक्ष्मद्दष्टीं ॥ ७८ ॥

आकाश वायोविण । इच्छ्याशब्द करी कोण ।

इच्छाशक्ती तेचि जाण। तेजस्वरूप ॥ ७९ ॥

मृदपणतेचि जळ । जडत्व पृथ्वीकेवळ ।

ऐसी मूळमाया सकळ । पंचभूतिक जाणावी ॥ ६० ॥

येक येक भूतांपोटीं। पंचभूतांची राहाटी ।

सर्व कळे सूक्ष्मद्दष्टी। घालून पाहातां ॥ ६१ ॥

पुढें जडत्वास आलीं। तरी असतीं कालवलीं ।

ऐसी माया विस्तारली । पंचभूतिक॥ ६२ ॥

मूळमाया पाहातां मुळीं। अथवा अविद्या भूमंडळीं।

स्वर्ग्य मृत्यपाताळीं । पांचचि भूतें॥ ६३ ॥

॥ श्लोक ॥ स्वर्गे मृत्यौपाताले वा यत्किंचित्सचराचरं ।

सर्वपंचभूतकं राम षष्ठें किंचिन्न दृश्यते ॥

सत्य स्वरूप आदिअंतीं । मध्यें पंचभूतें वर्तती ।

पंचभूतिक जाणिजे श्रोतीं । मूळमाया ॥ ६४ ॥

येथें उठिली आशंका । सावध होऊन ऐका ।

पंचभूतें जालीं येका । तमोगुणापासुनी ॥ ६५ ॥

मूळमाया गुणापरती । तेथें भूतें कैंचि होतीं ।

ऐसी आशंका हे श्रोतीं । घेतली असे ॥ ६६ ॥

ऐसें श्रोतीं आक्षेपिलें । संशयास उभें केलें ।

याचें उत्तर दिधलें । पुढिले समासीं ॥ ६७ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सूक्ष्मआशंकानाम समास तिसरा ॥ ३ ॥

समास चवथा : सूक्ष्मपंचभूतेंनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मागील आशंकेचें मूळ। आतां होईल प्रांजळ।

वृत्तिकरावी निवळ। निमिष्य येक॥ १ ॥

ब्रह्मीं मूळमाया जाली। तिच्या पोटा माया आली।

मग ते गुणा प्रसवली। म्हणौनि गुणक्षोभिणी॥ २ ॥

पुढें तिजपासाव कोण। सत्वरजतमोगुण।

तमोगुणापासूननिर्माण। जाली पंचभूतें॥ ३ ॥

ऐसीं भूतें उद्भवलीं। पुढें तत्वें विस्तारलीं।

एवं तमोगुणापासूनजालीं। पंचमाहांभूतें॥ ४ ॥

मूळमाया गुणापरती। तेथें भूतें कैंचीं होतीं।

ऐसी आशंका हे श्रोतीं। घेतली मागां॥ ५ ॥

आणिक येक येके भूतीं। पंचभूतें असती।

ते हि आतां कैसी स्थिती। प्रांजळ करूं॥ ६ ॥

सूक्ष्मदृष्टीचें कौतुक। मूळमाया पंचभूतिक।

श्रोतीं विमळ विवेक। केला पाहिजे॥ ७ ॥

आधीं भूतें तीं जाणावीं। रूपें कैसीं वोळखावी।

मग तें शोधून पाहावीं | सूक्ष्मदृष्टीं || ८ ||

वोळखी नाही अंतरी | ते वोळखावी कोणेपरी |

म्हणोनि भूतांची वोळखी चतुरीं | नावेक परिसावी || ९ ||

जें जें जड आणी कठिण | तें तें पृथ्वीचेंलक्षण |

मृद आणी वोलेपण | तितुकें आप || १० ||

जें जें उष्ण आणी सतेज | तें तें जाणावें पैं तेज |

आतां वायोहि सहज | निरोपिजेल || ११ ||

चैतन्य आणी चंचळ | तो हा वायोचि केवळ |

सून्य आकाश निश्चळ | आकाश जाणावें || १२ ||

ऐसीं पंचमाहांभूतें | वोळखी धरावी संकेतें |

आतां येकीं पांच भूतें | सावध ऐका || १३ ||

जें त्रिगुणाहूनि पर | त्याचा सूक्ष्म विचार |

यालागीं अति तत्पर | होऊन ऐका || १४ ||

सूक्ष्म आकाशीं कैसी पृथ्वी | तेचि आधीं निरोपावी |

येथें धारणा धरावी | श्रोतेजनीं || १५ ||

आकाश म्हणजे अवकाश सून्य। सून्य म्हणिजे तें अज्ञान।

अज्ञान म्हणिजे जडत्व जाण। तेचि पृथ्वी॥ १६॥

आकाश स्वयें आहे मृद। तेंचि आप स्वतसिद्ध।

आतां तेज तेंहि विशद। करून दाऊं॥ १७॥

अज्ञानें भासला भास। तोचि तेजाचा प्रकाश।

आतां वायो सावकाश। साकल्य सांगों॥ १८॥

वायु आकाश नाहीं भेद। आकाशाइतुका असे स्तब्ध।

तथापी आकाशीं जो निरोध। तोचि वायो॥ १९॥

आकाशीं आकाश मिसळलें। हें तों नलगे किं बोलिलें।

येणें प्रकारें निरोपिलें। आकाश् पंचभूत॥ २०॥

वायोमध्यें पंचभूतें। तेंहि ऐका येकचित्तें।

बोलिजेती ते समस्तें। येथान्वयें॥ २१॥

हळु फूल तरी जड। हळु वारा तरी निबिड।

वायो लागतां कडाड। मोडती झाडें॥ २२॥

तोलेंविण झाड मोडे। ऐसें हें कहिंच न घडे।

तोल तोचि तये जडे । पृ थ्वीचा अंश ॥ २३ ॥

येथें श्रोते आशंका घेती । तेथें कैचीं झाडें होतीं ।

झाडें नव्हतीं तरी शक्ती । कठिणरूप आहे ॥ २४ ॥

वन्हीस्फुलींग लाहान । कांहीं तऱ्ही असे उष्ण ।

तैसें सुक्ष्मीं जडपण । सूक्ष्मरूपें ॥ २५ ॥

मृ दपण तेंचि आप । भास तेजाचें स्वरूप ।

वायो तेथें चंचळरूप । सहजचि आहे ॥ २६ ॥

सकळांस मिळोन आकाश । सहजचि आहे अवकाश ।

पंचभूतांचे अंश । वायोमधें निरोपिले ॥ २७ ॥

आतां तेजाचें लक्षण । भासलेंपण तें कठीण ।

तेजीं ऐसी वोळखण । पृ थ्वीयेची॥ २८ ॥

भासला भास वाटे मृ द। तेजीं आप तेचि प्रसिद्ध ।

तेजीं तेज स्वतसिद्ध । सांगणेंचि नलगे ॥ २९ ॥

तेजीं वायो तो चंचळ । तेजीं आकाश निश्चळ ।

तेजीं पंचभूतें सकळ । निरोपिलीं ॥ ३० ॥

आतां आपाचें लक्षण | आप तेंचि जें मृदपण|

मृदपणतें कठिण | तेचि पृथ्वी|| ३१ ||

आपीं आप सहजचि असे | तेज मृदपणें भासे |

वायो स्तब्धपणें दिसे | मृदत्वाआंगी|| ३२ ||

आकाश न लगे सांगावें | तें व्यापकचि स्वभावें |

आपीं पंचभूतांचीं नांवें | सूक्ष्म निरोपिलीं || ३३ ||

आतां पृथ्वीचेंलक्षण | कठीण पृथ्वीआपण |

कठिणत्वीं मृदपण| तेंचि आप || ३४ ||

कठिणत्वाचा जो भास | तोचि तेजाचा प्रकाश |

कठिणत्वीं निरोधांश | तोचि वायो || ३५ ||

आकश सकळांस व्यापक | हा तों प्रगटचि विवेक |

आकाशींच कांहीं येक | भास भासे || ३६ ||

आकाश तोडितां तुटेना | आकाश फोडितां फुटेना |

आकाश परतें होयेना | तिळमात्र || ३७ ||

असो आतां पृथ्वीअंत| दाविला भूतांचा संकेत |

येक भूतीं पंचभूत। तेंहि निरोपिलें ॥ ३८ ॥

परी हें आहाच पाहातां नातुडे। बळेंचि पोटीं संदेह पडे।

भ्रांतिरूपें अहंता चढे। अकस्मात ॥ ३९ ॥

सूक्ष्मदृष्टीनें पाहातां। वायोचि वाटे तत्वता।

सूक्ष्म वायो शोधूं जातां। पंचभूतें दिसती ॥ ४० ॥

एवं पंचभूतिक पवन। तेचि मूळमाया जाण।

माया आणी सूक्ष्म त्रिगुण। तेहि पंचभूतिक ॥ ४१ ॥

भूतें गुण मेळविजे। त्यासी अष्टधा बोलिजे।

पंचभूतिक जाणिजे। अष्टधा प्रकृति ॥ ४२ ॥

शोधून पाहिल्यावीण। संदेह धरणें मूर्खपण।

याची पाहावी वोळखण। सूक्ष्मदृष्टीं ॥ ४३ ॥

गुणापासूनिभूतें। पावलीं पष्ट दशेतें।

जडत्वा येऊन समस्तें। तत्वें जालीं ॥ ४४ ॥

पुढें तत्वविवंचना। पिंडब्रह्मांड तत्वरचना।

बोलिली असे ते जना। प्रगटचि आहे ॥ ४५ ॥

हा भूतकर्दम बोलिला । सूक्ष्म संकेतें दाविला ।
ब्रह्मगोळ उभारला । तत्पूर्वी॥ ४६ ॥
या ब्रह्मांडापैलिकडिल गोष्टी । जैं जाली नव्हती सृष्टी।
मूळमाया सूक्ष्मदृष्टीं। वोळखावी ॥ ४७ ॥
सप्तकंचुक प्रचंड । जालें नव्हतें ब्रह्मांड ।
मायेअविद्येचें बंड । ऐलिकडे ॥ ४८ ॥
ब्रह्मा विष्णु महेश्वर । हा ऐलिकडिल विचार ।
पृथ्वीमेरु सप्त सागर । ऐलिकडे ॥ ४९ ॥
नाना लोक नाना स्थानें । चन्द्र सूर्य तारांगणें ।
सप्त द्वीपें चौदा भुवनें। ऐलिकडे ॥ ५० ॥
शेष कूर्म सप्त पाताळ । येकविस स्वर्गें अष्ट दिग्पाळ ।
तेतिस कोटि देव सकळ। ऐलिकडे ॥ ५१ ॥
बारा आदित्य । अक्रा रुद्र । नव नाग सप्त ऋषेश्वर ।
नाना देवांचे अवतार । ऐलिकडे ॥ ५२ ॥
मेघ मनु चक्रवती । नाना जीवांची उत्पति ।

आतां असो सांगों किती । विस्तार हा ॥ ५३ ॥

सकळ विस्ताराचें मूळ । ते मूळ मायाच केवळ ।

मागां निरोपिली सकळ । पंचभूतिक ॥ ५४ ॥

सूक्ष्मभूतें जे बोलिलीं । तेचि पुढें जडत्वा आलीं ।

ते सकळहि बोलिलीं । पुढिले समासीं ॥ ५५ ॥

पंचभूतें पृ थकाकारें। पुढें निरोपिलीं विस्तारें ।

वोळखीकारणें अत्यादरें । श्रोतीं श्रवण करावीं ॥ ५६ ॥

पंचभूतिक ब्रह्मगोळ । जेणें कळे हा प्रांजळ ।

दृश्य सांडून केवळ । वस्तुच पाविजे ॥ ५७ ॥

माहाद्वार वोलांडावें । मग देवदर्शन घ्यावें ।

तैसें दृश्य हे। सांडावें । जाणोनियां ॥ ५८ ॥

म्हणोनि दृश्याचा पोटीं । आहे पंचभूतांची दाटी ।

येकपणें पडिली मिठी । दृश्य पंचभूतां॥ ५९ ॥

एवं पंचभूतांचेंचि दृश्य । सृ ष्टीरचली सावकास ।

श्रोतीं करून अवकाश । श्रवण करावें ॥ ६० ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

सूक्ष्मपंचभूतेंनिरूपणनामसमास चवथा ॥ ४ ॥

समास पांचवा : स्थूळपंचमहाभूतेंस्वरूपाकाशभेदोनाम

॥ श्रीराम ॥

केवळ मूर्ख तें नेणे। म्हणौन घडलें सांगणे।

पंचभूतांचीं लक्षणें। विशद करूनि ॥ १ ॥

पंचभूतांचा कर्दम जाला। आतां न वचे वेगळा केला।

परंतु कांहीं येक वेगळाला। करून दाऊं ॥ २ ॥

पर्वत पाषाण शिळा शिखरें। नाना वर्णें लहान थोरें।

खडे गुंडे बहुत प्रकारें। जाणिजे पृथ्वी॥ ३ ॥

नाना रंगांची मृत्तिका। नाना स्थळोस्थळीं जे कां।

वाळुकें वाळु अनेका। मिळोन पृथ्वी॥ ४ ॥

पुरें पट्टणें मनोहरें। नाना मंदिरें दामोदरें।

नाना देवाळयें शिखरें। मिळोन पृथ्वी॥ ५ ॥

सप्त द्वीपावती पृथ्वी। काये म्हणोनि सांगावी।

नव खंडे मिळोन जाणावी। वसुंधरा॥ ६ ॥

नाना देव नाना नृपती। नाना भाषा नाना रिती।

लक्ष चौर्यासी उत्पत्ती। मिळोन पृथ्वी॥ ७ ॥

नाना उद्वसें जें वनें। नाना तरुवरांचीं बनें।

गिरीकंदरें नाना स्थानें। मिळोन पृथ्वी॥ ८ ॥

नाना रचना केली देवीं। जे जे निर्मिली मानवी।

सकळ मिळोन पृथ्वी। जाणिजें श्रोतीं॥ ९ ॥

नाना धातु सुवर्णादिक। नाना रत्नें जे अनेक।

नाना काष्ठवृक्षादिक। मिळोन पृथ्वी॥ १० ॥

आतां असो हें बहुवस। जडांश आणी कठिणांश।

सकळ पृथ्वीहा विश्वास। मानिला पाहिजे॥ ११ ॥

बोलिलें पृथ्वीचेरूप। आतां सांगिजेल आप।

श्रोतीं वोळखावें रूप। सावध होऊनी॥ १२ ॥

वापी कूप सरोवर। नाना सरितांचें जें नीर।

मेघ आणी सप्त सागर । मिळोन आप ॥ १३ ॥

॥ श्लोकार्ध - क्षारक्षीरसुरासर्पिर्दधि इक्षुर्जलं तथा ॥

क्षारसमुद्र दिसताहे । सकळ जन दृष्टीस पाहे ।

जेथें लवण होताहे । तोचि क्षारसिंधु ॥ १४ ॥

येक दुधाचा सागर । त्या नाव क्षीरसागर ।

देवें दिधला निरंतर । उपमन्यासी ॥ १५ ॥

येक समुद्र मद्याचा । येक जाणावा घृताचा।

येक निखळ दह्याचा । समुद्र असे ॥ १६ ॥

येक उसाच्या रसाचा । येक तो शुद्ध जळाचा ।

ऐसा सातां समुद्राचा । वेढा पृथ्वीयेसी॥ १७ ॥

एवं भूमंडळीचें जळ । नाना स्थळींचें सकळ ।

मिळोन अवघें केवळ । आप जाणावें ॥ १८ ॥

पृथ्वीगर्भी कितीयेक । पृथ्वीतळीं आवर्णोदक ।

तिहीं लोकींचें उदक । मिळोन आप ॥ १९ ॥

नाना वल्ली बहुवस । नाना तरुवरांचे रस ।

मधु पारा अमृतविष | मिळोन आप || २० ||

नाना रस स्नेहादिक | याहि वेगळे अनेक |

जगावेगळे अवश्यक | आप बोलिजे || २१ ||

सारद्र आणी सीतळ | जळासारिखें पातळ |

शुक्लीत शोणीत मूत्र लाळ | आप बोलिजे || २२ ||

आप संकेतें जाणावें | पातळ बोलें वोळखावें |

मृदसीतळ स्वभावें | आप बोलिजे || २३ ||

जाला आपाचा संकेत | पातळ मृदगुळगुळित |

स्वेद श्लेष्मा अश्रु समस्त | आप जाणावें || २४ ||

तेज ऐका सावधपणें | चंद्र सूर्य तारांगणें |

दिव्य देह सतेजपणें | तेज बोलिजे || २५ ||

वन्ही मेघीं विद्युल्यता | वन्ही सृष्टीसंव्हारिता |

वन्ही सागरा जाळिता | वडवानळु || २६ ||

वन्ही शंकराचे नेत्रींचा | वन्ही काळाचे क्षुधेचा |

वन्ही परीघ भूगोळाचा | तेज बोलिजे || २७ ||

जें जें प्रकाश रूप । तें तें तेजाचें स्वरूप ।

शोषक उष्णादि आरोप । तेज जाणावे ॥ २८ ॥

वायो जाणावा चंचळ । चैतन्य चेतवी केवळ ।

बोलणें चालणें सकळ । वायुमुळें॥ २९ ॥

हाले डोले तितुका पवन । कांहीं न चले पवनेंविण ।

सृ ष्टीचाळाया कारण । मूळ तो वायो ॥ ३० ॥

चळण वळण आणी प्रासारण । निरोध आणी अकोचन ।

सकळ जाणावा पवन , चंचळरूपी ॥ ३१ ॥

प्राण अपान आणी व्यान । चौथा उदान आणी समान ।

नाग कुर्म कर्कश जाण । देवदत्त धनंजये ॥ ३२ ॥

जितुकें कांहीं होतें चळण । तितुकें वायोचें लक्षण ।

च्ंद्र सूर्य तारांगण । वायोचि धर्ता ॥ ३३ ॥

आकाश जाणावें पोकळ । निर्मळ आणी निश्चळ ।

अवकाशरूप सकळ । आकाश जाणावें ॥ ३४ ॥

आकाश सकळांस व्यापक । आकाश अनेकीं येक ।

आकाशामध्यें कौतुक। चहूं भूतांचे॥ ३५ ॥

आकाशा ऐसें नाहीं सार। आकाश सकळांहून थोर।

पाहातां आकाशाचा विचार। स्वरूपासारिखा॥ ३६ ॥

तव शिष्यें केला आक्षेप। दोहीचें सारखेंचि रूप।

तरी आकाशचि स्वरूप। कां म्हणो नये॥ ३७ ॥

आकाश स्वरुपा कोण भेद। पाहातां दिसेती अभेद।

आकाश वस्तुच स्वतसिद्ध। कां न म्हणावी॥ ३८ ॥

वस्तु अचळ अढळ। वस्तु निर्मळ निश्चळ।

तैसेंचि आकाश केवळ। वस्तुसारिखें॥ ३९ ॥

ऐकोनि वक्ता बोले वचन। वस्तु निर्गुण पुरातन।

आकाशाआंगी सप्त गुण। शास्त्रीं निरोपिलें॥ ४० ॥

काम क्रोध शोक मोहो। भय अज्ञान सुन्यत्व पाहो।

ऐसा सप्तविध स्वभाव। आकाशाचा॥ ४१ ॥

ऐसें शात्राकारें बोलिलें। म्हणोनि आकाश भूत जालें।

स्वरूप निर्विकार संचलें। उपमेरहित॥ ४२ ॥

काचबंदि आणी जळ । सारिखेंच वाटे सकळ ।

परी येक काच येक जळ । शाहाणे जाणती ॥ ४३ ॥

रुवामधें स्फटिक पडिला । लोकीं तद्रूप देखिला ।

तेणें कपाळमोक्ष जाला । कापुस न करी ॥ ४४ ॥

तदुलामधें श्वेत खडे । तंदुलासारिखें वांकुडे ।

चाऊं जाता दांत पडे । तेव्हां कळे ॥ ४५ ॥

त्रिभागामधें खडा असे । त्रिभागासारिखाच भासे ।

शोधूं जातां वेगळा दिसे । कठिणपणें ॥ ४६ ॥

गुळासारिखा गुळदगड । परी तो कठिण निचाड ।

नागकांडी आणी वेखंड । येक म्हणो नये ॥ ४७ ॥

सोनें आणी सोनपितळ । येकचि वाटती केवळ ।

परी पितळेंसी मिळतां ज्वाळ । कालिमा चढे ॥ ४८ ॥

असो हे हीन दृष्टांत । आकाश म्हणिजे केवळ भूत ।

तें भूत आणी अनंत । येक कैसे ॥ ४९ ॥

वस्तुसी वर्णचि नसे । आकाश शामवर्ण असे ।

दोहींस साम्यता कैसे । करिती विचक्षण ॥ ५० ॥

श्रोते म्हणती कैंचें रूप । आकाश ठांईचे अरूप ।

आकाश वस्तुच तद्रूप। भेद नाहीं ॥ ५१ ॥

चहूं भूतांस नाश आहे । आकाश कैसें नासताहे ।

आकाशास न साहे । वर्ण वेक्ती विकार ॥ ५२ ॥

आकाश अचळ दिसतें । त्याचें काये नासों पाहातें ।

पाहातां आमुचेनि मतें । आकाश शाश्वत ॥ ५३ ॥

ऐसे ऐकोन वचन । वक्ता बोले प्रतिवचन ।

ऐक आतां लक्षण । आकाशाचें ॥ ५४ ॥

आकाश तमापासून जालें । म्हणोन काम क्रोधें वेष्टिलें ।

अज्ञान सुन्यत्व बोलिलें । नाम तयाचें ॥ ५५ ॥

अज्ञानें कामक्रोधादिक । मोहो भये आणी शोक ।

हा अज्ञानाचा विवेक । आकाशागुणें ॥ ५६ ॥

नास्तिक नकारवचन । तें सुन्याचें लक्षण ।

तयास म्हणती हृदयसुन्य। अज्ञान प्राणी ॥ ५७ ॥

आकाश स्तब्धपणें सुन्य। सुन्य म्हणिजे तें अज्ञान।

अज्ञान म्हणिजे कठिण। रूप तयाचें ॥ ५८ ॥

कठिण सुन्य विकारवंत। तयास कैसें म्हणावें संत।

मनास वाटे हें तद्वत। आहाच दृष्टीं ॥ ५९ ॥

अज्ञान कालवलें आकाशीं। तया कर्दमा ज्ञान नासी।

म्हणोनिया आकाशासी। नाश आहे ॥ ६० ॥

तैसें आकाश आणी स्वरूप। पाहातां वाटती येकरूप।

परी दोहींमधें विक्षेप। सुन्यत्वाचा ॥ ६१ ॥

आहाच पाहातां कल्पेनिसी। सारिखेंच वाटे निश्चयेंसीं।

परी आकाश स्वरूपासी। भेद नाही ॥ ६२ ॥

उन्मनी आणी सुषुप्ति अवस्ता। सारिखेच वाटे तत्वता।

परी विवंचून पाहों जातां। भेद आहे ॥ ६३ ॥

खोटें खर्यासारिखें भाविती। परी परीक्षवंत निवडिती।

कां कुरंगें देखोन भुलती। मृगजळासी॥ ६४ ॥

आतां असो हा दृष्टांत। बोलिला कळाया संकेत।

म्हणौनि भूत आणी अनंत | येक नव्हेती || ६५ ||

आकाश वेगळेपणें पाहावें | स्वरूपीं स्वरूपचि व्हावें |

वस्तुचें पाहाणें स्वभावें | ऐसे असे || ६६ ||

येथें आशंका फिटली | संदेहवृत्तीमावळली |

भिन्नपणें नवचे अनुभवली | स्वरूपस्थिती || ६७ ||

आकाश अनुभवा येतें | स्वरूप अनुभवापरतें |

म्हणोनियां आकाशातें | साम्यता न घडे || ६८ ||

दुग्धासारिखा जळांश | निवडुं जाणती राजहंस |

तैसें स्वरूप आणी आकाश | संत जाणती || ६९ ||

सकळ माया गथागोवी | संतसंगें हें उगवावी |

पाविजे मोक्षाची पदवी | सत्समागमें || ७० ||

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे

स्थूळपंचमहाभूतेंस्वरूपाकाशभेदोनामसमास पांचवा || ५ ||

समास सहावा : दुश्चीतनिरूपण

|| श्रीराम ||

श्रोता विनवी वक्तयासी । सत्संगाची महिमा कैसी ।

मोक्ष लाभे कितां दिवसीं । हें मज निरोपावें ॥ १ ॥

धरितां साधूची संगती । कितां दिवसां होते मुक्ती ।

हा निश्चय कृपामुर्ती । मज दिनास करावा ॥ २ ॥

मुक्ती लाभे तत्क्षणीं । विश्वासतां निरूपणीं ।

दुश्चितपणीं हानी । होतसे ॥ ३ ॥

सुचितपणें दुश्चीत । मन होतें अकस्मात ।

त्यास करावें निवांत । कोणे परीं ॥ ४ ॥

मनाच्या तोडून वोढी । श्रवणीं बैसावें आवडीं ।

सावधपणें घडीनें घडी । काळ सार्थक करावा ॥ ५ ॥

अर्थ प्रमेय ग्रंथांतरीं । शोधून घ्यावें अभ्यांतरीं ।

दुश्चीतपण आलें तरी । पुन्हां श्रवण करावें ॥ ६ ॥

अर्थांतर पाहिल्यावीण । उगेंचि करी जो श्रवण ।

तो श्रोता नव्हे पाषण । मनुष्यवेषें ॥ ७ ॥

येथें श्रोते मानितील सीण। आम्हांस केलें पाषाण।

तरी पाषाणाचें लक्षण। सावध ऐका॥ ८ ॥

वांकुडा तिकडा फोडिला। पाषाण घडून नीट केला।

दुसरे वेळेसी पाहिला। तरी तो तैसाचि असे॥ ९ ॥

टांकीनें खपली फोडिली। ते मागुती नाहीं जडली।

मनुष्याची कुबुद्धि झाडिली। तरी ते पुन्हा लागे॥ १० ॥

सांगतां अवगुण गेला। पुन्हा मागुतां जडला।

याकरणें माहांभला। पाषाणगोटा॥ ११ ॥

ज्याचा अवगुण झडेना। तो पाषाणाहून उणा।

पाषाण आगळा जाणा। कोटिगुणें॥ १२ ॥

कोटिगुणें कैसा पाषाण। त्याचेंहि ऐका लक्षण।

श्रोतीं करावें श्रवण। सावध होऊनी॥ १३ ॥

माणीक मोतीं प्रवाळ। पाचि वैडुर्य वज्रनीळ।

गोमेदमणी परिस केवळ। पाषाण बोलिजे॥ १४ ॥

याहि वेगळे बहुत। सूर्यकांत सोमकांत।

नाना मोहरे सप्रचित । औषधाकारणें ॥ १५ ॥

याहि वेगळे पाषाण भले । नाना तिर्थी जे लागले ।

वापी कूप सेखीं जाले । हरिहरमुर्ती ॥ १६ ॥

याचा पाहातं विचार । पाषाणा ऐसें नाहीं सार ।

मनुष्य तें काये पामर । पाषाणापुढें ॥ १७ ॥

तरी तो ऐसा नव्हे तो पाषाण। जो अपवित्र निःकारण ।

तयासातिखा देह जाण । दुश्चीत अभक्तांचा ॥ १८ ॥

आतां असो हें बोलणें । घात होतो दुश्चीतपणें।

दुश्चीतपणाचेनि गुणें । प्रपंच ना परमार्थ ॥ १९ ॥

दुश्चीतपणें कार्य नासे । दुश्चीतपणें चिंता वसे ।

दुश्चीतपणें स्मरण नसे । क्षण येक पाहातां ॥ २० ॥

दुश्चीतपणें शत्रुजिणें । दुश्चीतपणें जन्ममरणें ।

दुश्चीतपणाचेनि गुणें । हानी होय ॥ २१ ॥

दुश्चीतपणें नव्हे साधन । दुश्चीतपणें न घडे भजन ।

दुश्चीतपणें नव्हे ज्ञान । साधकांसी ॥ २२ ॥

दुश्चीतपणें नये निश्चयो । दुश्चीतपणें न घडे जयो ।

दुश्चीतपणें होये क्षयो । आपुल्या स्वहिताचा ॥ २३ ॥

दुश्चीतपणें न घडे श्रवण । दुश्चीतपणें न घडे विवरण ।

दुश्चीतपणें निरूपण । हातींचे जाये ॥ २४ ॥

दुश्चीत बैसलाचि दिसे । परी तो असतचि नसे ।

चंचळ चक्रीं पडिलें असे । मानस तयाचें ॥ २५ ॥

वेडें पिशाच्य निरंतर । अंध मुके आणी बधिर ।

तैसा जाणावा संसार । दुश्चीत प्राणियांचा ॥ २६ ॥

सावध असोन उमजेना । श्रवण असोन ऐकेना ।

ज्ञान असोन कळेना । सारासारविचार ॥ २७ ॥

ऐसा जो दुश्चीत आळसी । परलोक कैंचा त्यासी ।

जयाचे जिवीं अहर्निशीं । आळस वसे ॥ २८ ॥

दुश्चीतपणापासुनि सुटला । तरी तो सवेंच आळस आला ।

आळसाहातीं प्राणीयांला । उसंतचि नाहीं ॥ २९ ॥

आळसें राहिला विचार । आळसें बुडाला आचार ।

आळसे नव्हे पाठांतर । कांहीं केल्यां ॥ ३० ॥

आळसें घडेना श्रवण । आळसें नव्हें निरूपण ।

आळसें परमार्थाची खूण । मळिण जाली ॥ ३१ ॥

आळसें नित्यनेम राहिला । आळसें अभ्यास बुडाला ।

आळसें आळस वाढला । असंभाव्य ॥ ३२ ॥

आळसें गेली धारणा धृती। आळसें मळिण जाली वृत्ती।

आळसें विवेकाची गती । मंद जाली ॥ ३३ ॥

आळसें निद्रा वाढली । आळसें वासना विस्तारली ।

आळसें सुन्याकार जाली । सद्बुद्धि निश्चयाची ॥ ३४ ॥

दुश्चीतपणासवें आळस । आळसें निद्राविळास ।

निद्राविळासें केवळ नास । आयुष्याचा ॥ ३५ ॥

निद्रा आळस दुश्चीतपण। हेंचि मूर्खाचें लक्षण ।

येणेंकरिता निरूपण । उमजेचिना ॥ ३६ ॥

हें तिन्ही लक्षणें जेथें । विवेक कैंचा असेल तेथें ।

अज्ञानास यापरतें । सुखचि नाहीं ॥ ३७ ॥

क्षुधां लागतांच जेविला। जेऊन उठतां आळस आला।

आळस येतां निजेला। सावकास॥ ३८॥

निजोन उठतांच दुश्चीत। कदा नाहीं सावचित।

तेथें कैंचें आत्महित। निरूपणीं॥ ३९॥

मर्कटापासीं दिल्हें रत्न। पिशाच्याहातीं निधान।

दुश्चीतापुढें निरूपण। तयापरी होये॥ ४०॥

आतां असो हे उपपत्ती। आशंकेची कोण गती।

कितां दिवसाइं होते मुक्ती। सज्जनाचेनि संगें॥ ४१॥

ऐका याचें प्रत्योत्तर। कथेंसि व्हावें निरोत्तर।

संतसंगाचा विचार। ऐसा असे॥ ४२॥

लोहो परियेसी लागला। थेंबुटा सागरीं मिळाला।

गंगे सरिते संगम जाला। तत्क्षणीं॥ ४३॥

सावध साक्षपी आणी दक्ष। तयास तत्काळचि मोक्ष।

इतरांस तें अलक्ष। लक्षिलें नवचे॥ ४४॥

येथें शिष्यप्रज्ञाच केवळ। प्रज्ञावंतां नलगे वेळे।

अनन्यास तत्काळ । मोक्ष लाभे ॥ ४५ ॥

प्रज्ञावंत आणी अनन्य । तयास नलगे येक क्षण ।

अनन्य भावार्थेंविण । प्रज्ञा खोटी ॥ ४६ ॥

प्रज्ञेविण अर्थ न कळे । विश्वासेंविण वस्तु ना कळे ।

प्रज्ञाविश्वासें गळे । देहाभिमान ॥ ४७ ॥

देहाभिमानाचे अंतीं । सहजचि वस्तुप्राप्ती ।

सत्संगें सद्गती । विलंबचि नाही ॥ ४८ ॥

सावध साक्षपी विशेष । प्रज्ञावंत आणी विश्वास ।

तयास साधनीं सायास । करणेंचि नलगे ॥ ४९ ॥

इतर भाविक साबडे । तयांसहि साधनें मोक्ष जोडे ।

साधुसंगें तत्काळ उडे । विवेकदृष्टी ॥ ५० ॥

परी तें साधन मोडुं नये । निरूपणाचा उपाये ।

निरूपणें लागे सोय । सर्वत्रांसी ॥ ५१ ॥

आतां मोक्ष आहे कैसा । कैसी स्वरूपाची दशा ।

त्याचे प्राप्तीचा भर्वसा । सत्संगें केवी ॥ ५२ ॥

ऐसें निरूपण प्रांजळ। पुढें बोलिलें असे सकळ।

श्रोतीं होऊनियां निश्चळ। अवधान द्यावें॥ ५३॥

अवगुण त्यागावयाकारणें। न्यायनिष्ठुर लागे बोलणें।

श्रोतीं कोप न धरणें। ऐसिया वचनाचा॥ ५४॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे दुश्चीतनिरूपणनाम समास सहावा॥

समास सातवा : मोक्षलक्षण

॥ श्रीराम ॥

मागां श्रोतयांचा पक्ष। कितां दिवसां होतो मोक्ष।

तेचि कथा श्रोते दक्ष। होऊन ऐका॥ १॥

मोक्षास कैसें जाणावें। मोक्ष कोणास म्हणावें।

संतसंगें पावावें। मोक्षास कैसें॥ २॥

तरी बद्ध म्हणिजे बांधला। आणि मोक्ष म्हणिजे मोकळा जाला।

तो संतसंगें कैसा लाधला। तेंचि ऐका॥ ३॥

प्राणी संकल्पें बांधला। जीवपणें बद्ध जाला।

तो विवेकें मुक्त केला। साधुजनीं॥ ४ ॥

मी जीव ऐसा संकल्प। दृढ धरितां गेले कल्प।

तेणें प्राणी जाला अल्प। देहबुद्धीचा॥ ५ ॥

मी जीव मज बंधन। मज आहे जन्ममरण।

केल्या कर्माचें फळ आपण। भोगीन आतां॥ ६ ॥

पापाचें फळ तें दुःख। आणी पुण्याचें फळ तें सुख।

पापपुण्य अवश्यक। भोगणें लागे॥ ७ ॥

पापपुण्य भोग सुटेना। आणी गर्भवासहि तुटेना।

ऐसी जयाची कल्पना। दृढ जाली॥ ८ ॥

तया नाव बांधला। जीवपणें बद्ध जाला।

जैसा स्वयें बांधोन कोसला। मृत्युपावे॥ ९ ॥

तैसा प्राणी तो अज्ञान। नेणें भगवंताचें ज्ञान।

म्हणे माझें जन्ममरण। सुटेचिना॥ १० ॥

आतां कांहीं दान करूं। पुढिलया जन्मास आधारु।

तेणें सुखरूप संसारु । होईल माझा ॥ ११ ॥

पूर्वीं दान नाहीं केलें । म्हणोन दरिद्र प्राप्त जालें ।

आतां तरी कांहीं केलें । पाहिजे कीं ॥ १२ ॥

म्हणौनी दिलें वस्त्र जुनें । आणी येक तांब्र नाणें ।

म्हणे आतां कोटिगुणें । पावेन पुढें ॥ १३ ॥

कुशावर्तीं कुरुक्षेत्रीं । महिमा ऐकोन दान करी ।

आशा धरिली अभ्यांतरीं । कोटिगुणांची ॥ १४ ॥

रुका आडका दान केला । अतितास टुक्डा घातला ।

म्हणे माझा ढीग जाला । कोटि टुकड्यांचा ॥ १५ ॥

तो मी खाईन पुढिलिये जन्मीं । ऐसें कल्पीं अंतर्यामीं ।

वासना गुंतली जन्मकर्मीं । प्राणीयांची ॥ १६ ॥

आतां मी जें देईन । तें पुढिले जन्मीं पावेन ।

ऐसें कल्पी तो अज्ञान । बद्ध जाणावा ॥ १७ ॥

बहुतां जन्माचे अंतीं । होये नरदेहाची प्राप्ती ।

येथें न होतां ज्ञानें सद्गती । गर्भवस चुकेना ॥ १८ ॥

गर्भवास नरदेहीं घडे । ऐसें हें सर्वथा न घडे ।

अकस्मात भोगणें पडे । पुन्हा नीच योनी ॥ १९ ॥

ऐसा निश्चयो शास्त्रांतरीं । बहुतीं केला बहुतांपरीं ।

नरदेह संसारीं । परम दुल्लभ असे ॥ २० ॥

पापपुण्य समता घडे । तरीच नरदेह जोडे ।

येरवीं हा जन्म न घडे । हें व्यासवचन भागवतीं ॥ २१ ॥

॥ श्लोक ॥

नरदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं। प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारं ।

मायानुकुलेन नभस्वतेरितं । पुमान्भबाब्धिं न तरेत्स आत्महा

नरदेह दुल्लभ । अल्प संकल्पाचा लाभ ।

गुरु कर्णधारी स्वयंभ । सुख पाववी ॥ २२ ॥

दैव अनुकुळ नव्हे जया । स्वयें पापी तो प्राणीया ।

भवब्धी न तरवे तया । आत्महत्यारा बोलिजे ॥ २३ ॥

ज्ञानेंविण प्राणीयांसी । जन्ममृत्यलक्ष चौर्यासी ।

तितुक्या आत्महत्या त्यासी । म्हणोन आत्महत्यारा ॥ २४ ॥

नरदेहीं ज्ञानेंविण। कदा न चुके जन्ममरण।

भोगणें लागती दारुण। नाना नीच योनी ॥ २५ ॥

रीस मर्कट श्वान सूकर। अश्व वृ षभम्हैसा खर।

काक कुर्कू टजंबुक मार्जर। सरड बेडुक मक्षिका ॥ २६ ॥

इत्यादिक नीच योनी। ज्ञान नस्तां भोगणें जनीं।

आशा धरी मुर्ख प्राणी ॥ पुढिलिया जन्माची ॥ २७ ॥

हा नरदेह पडतां। तोंचि पाविजे मागुतां।

ऐसा विश्वास धरिजां। लाज नाहीं ॥ २८ ॥

कोण पुण्याच संग्रहू। जे पुन्हा पाविजे नरदेहो।

दुराशा धरिली पाहो। पुढिलिया जन्माची ॥ २९ ॥

ऐसा मुर्ख अज्ञान जन। केलें संकल्पें बंधन।

शत्रु आपणासि आपण। होऊन ठेला ॥ ३० ॥

॥ श्लोक ॥ अत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैवरिपुरात्मनः।

ऐसे संकल्पाचें बंधन। संतसंगे तुटे जाण।

ऐक तयाचें लक्षण। सांगिजेल ॥ ३१ ॥

पांचा भूतांचें शरीर । निर्माण जालें सचराचर ।

प्रकृतिस्वभावें जगदाकार । वर्तों लागे ॥ ३२ ॥

देह अवस्ता अभिमान । स्थानें भोग मात्रा गुण ।

शक्ती आदिकरुन लक्षण । चौपुटी तत्वांचें ॥ ३३ ॥

ऐसी पिंडब्रह्मांड रचना । विस्तारें वाढली कल्पना ।

निर्धारितां तत्वज्ञाना । मतें भांबावलीं ॥ ३४ ॥

नाना मतीं नाना भेद । भेदें वाढती वेवाद ।

परी तो ऐक्यतेचा संवाद । साधु जाणती ॥ ३५ ॥

तया संवादाचे लक्षण । पंचभूतिक देह जाण ।

त्या देहामधें कारण । आत्मा वोळखावा ॥ ३६ ॥

देह अंती नासोन जाये । त्यास आत्मा म्हणों नये ।

नाना तत्वांचा समुदाय । देहामधें आला ॥ ३७ ॥

अंतःकर्ण प्राणादिक । विषये इंद्रियें दशक ।

हा सूक्ष्माच विवेक । बोलिला शास्त्रीं ॥ ३८ ॥

घेतां सूक्ष्माची शुद्धी । भिन्न अंतःकरण मन बुद्धी ।

नाना तत्वांचे उपाधी । वेगळा आत्मा ॥ ३९ ॥

स्थूळ सूक्ष्म कारण । माहाकारण विराट हिरण्य ।

अव्याकृत मूळप्रकृति जाण । ऐसे अष्टदेह ॥ ४० ॥

च्यारी पिंडी च्यारी ब्रह्मांडीं । ऐसी अष्टदेहाची प्रौढी ।

प्रकृती पुरुषांची वाढी । दशदेह बोलिजे ॥ ४१ ॥

ऐसें तत्वांचे लक्षण । आत्मा साक्षी विलक्षण ।

कार्य कर्ता कारण । दृश्या तयाचें ॥ ४२ ॥

जीवशिव पिंडब्रह्मांड । मायेअविद्येचें बंड ।

हें सांगता असे उदंड । परी आत्मा तो वेगळा ॥ ४३ ॥

पाहों जातां आत्मे च्यारी । त्यांचे लक्षण अवधारीं ।

हें जाणोनि अभ्यांतरीं । सदृढ धरावें ॥ ४४ ॥

एक जीवात्मा दुसरा शिवात्मा । तिसरा परमात्मा जो विश्वात्मा ।

चौथा जाणिजे निर्मळात्मा । ऐसे च्यारी आत्मे ॥ ४५ ॥

भेद उंच नीच भासती । परी च्यारी एकचि असती ।

येविषीं दृष्टांत संमती। सावध ऐका ॥ ४६ ॥

घटाकाश मठाकाश । महदाकाश चिदाकाश ।

अवघे मिळोन आकाश । येकचि असे ॥ ४७ ॥

तैसा जीवात्मा आणि शिवात्मा । परमात्मा आणी निर्मळाता ।

अवघा मिळोन आत्मा । येकचि असे ॥ ४८ ॥

घटीं व्यापक जें आकाश । तया नाव घटाकाश ।

पिंडी व्यापक ब्रह्मांश । त्यास जीवात्मा बोलिजे ॥ ४९ ॥

मठीं व्यापक जें आकाश । तया नाव मठाकाश ।

तैसा ब्रह्मांडीं जो ब्रह्मांश । त्यास शिवात्मा बोलिजे ॥ ५० ॥

मठाबाहेरील आकाश । तयाअ नांव महदाकाश ।

ब्रह्मांडाबाहेरील ब्रह्मांश । त्यास परमात्मा बोलिजे ॥ ५१ ॥

उपधीवेगळें आकाश । तया नाव चिदाकाश ।

तैसा निर्मळात्मा परेश । तो उपधिवेगळा ॥ ५२ ॥

उपाधियोगें वाटे भिन्न । परी तें आकाश अभिन्न ।

तैसा अत्मा स्वानंदघन । येकचि असे ॥ ५३ ॥

दृश्या सबाह्य अंतरीं । सूक्ष्मात्मा निरंतरीं ।

त्याचि वर्णावया थोरी । शेष समर्थ नव्हे ॥ ५४ ॥

ऐसे आत्म्याचें लक्षण । जाणतां नाहीं जीवपण ।

उपाधी शोधतां अभिन्न । मुळींच आहे ॥ ५५ ॥

जीवपणें येकदेसी । अहंकारें जन्म सोसी ।

विवेक पाहतां प्राणीयांसी । जन्म कैंचा ॥ ५६ ॥

जन्ममृत्यापासूनसुटला । या नाव जाणिजे मोक्ष जाला ।

तत्वें शोधितां पावला । तत्वता वस्तु ॥ ५७ ॥

तेचि वस्तु ते आपण । हें माहावाक्याचें लक्षण ।

साधु करीती निरूपण । आपुलेन मुखें ॥ ५८ ॥

जेचि क्षणी अनुग्रह केला । तेचि क्षणीं मोक्ष जाला ।

बंधन कांहीं आत्मयाला । बोलोंचि नये ॥ ५९ ॥

आतां आशंका फिटली । संदेहवृत्तीमावळली ।

संतसंगें तत्काळ जाली । मोक्षपदवी ॥ ६० ॥

स्वप्नामधें जो बांधला । तो जागृतीनेंमोकळा केला ।

ज्ञानविवेकें प्राणीयाला । मोक्षप्राप्ती ॥ ६१ ॥

अज्ञाननिसीचा अंतीं । संकल्पदुःखें नासती ।

तेणें गुणें होये प्राप्ती । तत्काळ मोक्षाची ॥ ६२ ॥

तोडावया स्वप्नबंधन । नलगे आणिक साधन ।

तयास प्रेत्न जागृतीवीण। बोलोंचि नये ॥ ६३ ॥

तैसा संकल्पें बांधला जीव । त्यास आणिक नाही उपाव ।

विवेक पाहतां वाव । बंधन होये ॥ ६४ ॥

विवेक पाहिल्याविण । जो जो उपाव तो तो सीण ।

विवेक पाहातां आपण । आत्माच असे ॥ ६५ ॥

आत्मयाचा ठाई कांहीं । बद्ध मोक्ष दोनी नाहीं ।

जन्ममृत्यहें सर्वहि । आत्मत्वीं न घडे ॥ ६६ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे मोक्षलक्षणनाम समास सातवा ॥ ७ ॥

समास आठवा : आत्मदर्शन

|| श्रीराम ||

मागां जाले निरूपण | परमात्मा तो तूंचि जाण |

तया परमात्मयाचें लक्षण | तें हें ऐसें असे || १ ||

जन्म नाही मृत्यु नाहीं | येणें नाहीं जाणें नाहीं |

बद्ध मोक्ष दोनी नाहीं | परमात्मयासी || २ ||

परमात्मा निर्गुण निराकार | परमात्मा अनंत अपार |

पर्मात्मा नित्य निरंतर | जैसा तैसा || ३ ||

पर्मात्मा सर्वांस व्यापक | परमात्मा अनेकीं येक |

परमात्मयाचा विवेक | अतर्क्य आहे || ४ ||

ऐसी परमात्मयाची स्थिती | बोलताती वेद श्रुती |

परमात्मा पाविजे भक्तीं | येथें संशय नाही || ५ ||

तये भक्तीचें लक्षण | भक्ती नवविधा भजन |

नवविधा भजनें पावन | बहु भक्त जाले || ६ ||

तया नवविधामध्यें सार | आत्मनिवेदन थोर |

तयेचा करावा विचार | स्वानुभवें स्वयें || ७ ||

आपुलिया स्वानुभवें। आपणास निवेदावें।

आत्मनिवेदन जाणावें। ऐसें असे ॥ ८ ॥

महत्पूजेचा अंतीं। देवास मस्तक वाहाती।

तैसी आहे निकट भक्ती। आत्मनिवेदनाची ॥ ९ ॥

आपणांस निवेदिती। ऐसे भक्त थोडे असती।

तयांस परमात्मा मुक्ती। तत्काळ देतो ॥ १० ॥

आपणांस कैसें निवेदावें। कोठें जाऊन पडावें।

किंवा मस्तक तोडावें। देवापुढें॥ ११ ॥

ऐसें ऐकोन बोलणें। वक्ता वदे सर्वज्ञपणें।

श्रोतां सावधान होणें। येकाग्र चित्तें॥ १२ ॥

आत्मनिवेदनाचें लक्षण। आधीं पाहावें मी कोण।

मग परमात्मा निर्गुण। तो वोळखावा ॥ १३ ॥

देवभक्ताचें शोधन। करितां होतें आत्मनिवेदन।

देव आहे पुरातन। भक्त पाहे ॥ १४ ॥

देवास वोळखों जातां। तेथें जाली तद्रूपता।

देवभक्तविभक्तता । मुळींच नाहीं ॥ १५ ॥

विभक्त नाहीं म्हणोन भक्त । बद्ध नाहीं म्हणोन मुक्त ।

अयुक्त नाहीं बोलणें युक्त । शास्त्राधारें ॥ १६ ॥

देवाभक्ताचें पाहातां मूळ । होये भेदाचें निर्मूळ ।

येक परमात्मा सकळ । दृश्यावेगळा ॥ १७ ॥

तयासि होतां मिळणी । उरी नाहीं दुजेपणीं ।

देवभक्त हे कडसणी । निरसोन गेली ॥ १८ ॥

आत्मनिवेदनाचे अंतीं । जे कां घडली अभेदभक्ती ।

तये नाव सायोज्यमुक्ती । सत्य जाणावी ॥ १९ ॥

जो संतांस शरण गेला । अद्वैतनिरूपणें बोधला ।

मग जरी वेगळा केला । तरी होणार नाहीं ॥ २० ॥

नदीं मिळाली सागरीं । ते निवडावी कोणेपरी ।

लोहो सोनें होतां माघारी । काळिमा न ये ॥ २१ ॥

तैसा भगवंतीं मिळाला । तो नवचे वेगळा केला ।

देव भक्त आपण जाला । विभक्त नव्हे ॥ २२ ॥

देव भक्त दोनी येक । ज्यासी कळला विवेक ।

साधुजनीं मोक्षदायेक । तोचि जाणावा ॥ २३ ॥

आतां असो हें बोलणें । देव पाहावा भक्तपणें ।

तेणें त्यांचें ऐश्वर्य बाणे । तत्काळ आंगीं ॥ २४ ॥

देहचि होऊन राहिजे । तेणें देहदुःख साहिजे ।

देहातीत होतां पाविजे । परब्रह्म तें ॥ २५ ॥

देहातीत कैसें होणें । कैसें परब्रह्म पावणें ।

ऐश्वर्याची लक्षणें । कवण सांगिजे ॥ २६ ॥

ऐसें श्रोतां आक्षेपिलें । याचे उत्तर काये बोलिलें ।

तेंचि आतां निरोपिलें । सावध ऐका ॥ २७ ॥

देहातीत वस्तु आहे । तें तूं परब्रह्म पाहें ।

देहसंग हा न साहे । तुज विदेहासी ॥ २८ ॥

ज्याची बुद्धी होये ऐसी । वेद वर्णिती तयासी ।

शोधितां नाना शास्त्रांसी । न पडे ठाईं ॥ २९ ॥

ऐश्वर्य ऐसें तत्वता । बाणें देहबुद्धि सोडितां

देह मी ऐसें भावितां । अधोगती ॥ ३० ॥

याकारणें साधुवचन । मानूं नये अप्रमाण ।

मिथ्या मानितां दूषण। लागों पाहे ॥ ३१ ॥

साधुवचन तें कैसें । काये धरावें विश्वासें ।

येक वेळ स्वामी ऐसें । मज निरोपावें ॥ ३२ ॥

सोहं आत्मा स्वानंदघन । अजन्मा तो तूंचि जाण ।

हेंचि साधूचें वचन । सद्दढ धरावें ॥ ३३ ॥

महावाक्याचें अंतर । तुंचि ब्रह्म निरंतर ।

ऐसिया वचनाचा विसर । पडोंचि नये ॥ ३४ ॥

देहासि होईल अंत । मग मी पावेन अनंत ।

ऐसें बोलणें निभ्रांत । मानूंचि नये ॥ ३५ ॥

येक मुर्ख ऐसें म्हणती । माया नासेल कल्पांतीं ।

मग आम्हांस ब्रह्मप्राप्ती । येरवीं नाहीं ॥ ३६ ॥

मायेसी होईल कल्पांत । अथवा देहासी येईल अंत ।

तेव्हां पावेन निवांत । परब्रह्म मी ॥ ३७ ॥

हें बोलणें अप्रमाण। ऐसें नव्हे समाधान।

समाधानाचें लक्षण। वेगळेंचि असे ॥ ३८ ॥

शैन्य अवघेंचि मरावें। मग राज्यपद प्राप्त व्हावें।

शैन्य अस्तांचि राज्य करावें। हें कळेना ॥ ३९ ॥

माया असोनिच नाहीं। देह असतांच विदेही।

ऐसें समाधान कांहीं। वोळखावें ॥ ४० ॥

राज्यपद हातासी आलें। मग परिवारें काय केलें।

परिवारा देखतां राज्य गेलें। हें तों घडेना ॥ ४१ ॥

प्राप्त जालियां आत्मज्ञान। तैसें दृश्य देहभान।

दृष्टीं पडतां समाधान। जाणार नाही ॥ ४२ ॥

मार्गीं मूळी सर्पाकार। देखतां भये आलें थोर।

कळतां तेथील विचार। मग मारणें काये ॥ ४३ ॥

तैसी माया भयानक। विचार पाहातां माईक।

मग तयेचा धाक। कायसा धरावा ॥ ४४ ॥

देखतां मृगजळाचे पूर। म्हणे कैसा पावों पैलपार।

कळतां तेथीचा विचार । सांकडें कैंचें ॥ ४५ ॥

देखतां स्वप्न भयानक । स्वप्नीं वाटे परम धाक ।

जागृ तीआलीयां साशंक । कासया व्हावें ॥ ४६ ॥

तथापी माया कल्पनेसी दिसे । आपण कल्पनेतीत असे ।

तेथें उद्वेग काईसे । निर्विकल्पासी ॥ ४७ ॥

अंतीं मतीं तेचि गती । ऐसें सर्वत्र बोलती ।

तुझा अंतीं तुझी प्राप्ती । सहजचि जाली ॥ ४८ ॥

चौंदेहाचा अंत । आणी जन्म मुळाचा प्रांत ।

अंतांप्रांतासी अलिप्त । तो तुं आत्मा ॥ ४९ ॥

जयासी ऐसी आहे मती । तयास ज्ञानें आत्मगती ।

गती आणी अवगती । वेगळाचि तो ॥ ५० ॥

मति खुंटली वेदांची । तेथें गती आणी अवगती कैंची ।

आत्मशास्त्रगुरुप्रचिती । ऐक्यता आली ॥ ५१ ॥

जीवपणाची फिटली भ्रांती । वस्तु आली आत्मप्रचिती ।

प्राणी पावला उत्तमगती । सद्गुरुबोधें ॥ ५२ ॥

सद्गुरुबोध जेव्हां जाला। चौदेहांस अंत आला।

तेणें निजध्यास लागला। सस्वरूपीं ॥ ५३ ॥

तेणें निजध्यासें प्राणी। धेयंचि जाला निर्वाणीं।

सायोज्यमुक्तीचा धनी। होऊन बैसला॥ ५४ ॥

दृश्य पदार्थ वोसरतां। आवघा आत्माचि तत्वता।

नेहटून विचारें पहातां। दृश्य मुळींच नाहीं ॥ ५५ ॥

मिथ्या मिथ्यत्वें पाहिलें। मिथ्यापणें अनुभवा आलें।

श्रोतीं पाहिजे ऐकिलें। या नाव मोक्ष ॥ ५६ ॥

सद्गुरुवचन हृदई धरी। तोचि मोक्षाचा अधिकारी।

श्रवण मनन केलेंचि करी। अत्यादरें ॥ ५७ ॥

जेथें आटती दोन्ही पक्ष। तेथें लक्ष ना अलक्ष।

या नाव जाणिजे मोक्ष। नेमस्त आत्मा ॥ ५८ ॥

जेथें ध्यान धारणा सरे। कल्पना निर्विकल्पीं मुरे।

केवळ ज्ञेप्तिमात्र उरे। सूक्ष्म ब्रह्म ॥ ५९ ॥

भवमृगजळ आटलें। लटिकें बंधन सुटलें।

अजन्म्यास मुक्त केलें। जन्मदुःखापासुनी॥ ६० ॥

निःसंगाची संगव्याधी। विदेहाची देहबुद्धी।

विवेकें तोडिली उपाधी। निःप्रपंचाची ॥ ६१ ॥

अद्वैताचें तोडिलें द्वैत। येकांतास दिला एकांत।

अनंतास दिला अंत। अनंताचा ॥ ६२ ॥

जागृतीसचेवविलें। चेईर्यास सावध केलें।

निजबोधास प्रबोधिलें। आत्मज्ञान ॥ ६३ ॥

अमृतासकेलें अमर। मोक्षास मुक्तीचें घर।

संयोगास निरंतर। योग केला। ६४ ॥

निर्गुणासनिर्गुण केलें। सार्थकाचें सार्थक जालें।

बहुतां दिवसां भेटलें। आपणासि आपण ॥ ६५ ॥

तुटला द्वैताचा पडदा। अभेदें तोडिलें भेदा।

भूतपंचकाची बाधा। निरसोन गेली ॥ ६६ ॥

जालें साधनाचें फळ। निश्चळास केलें निश्चळ।

निर्मळाचा गेला मळ। विवेकबळें॥ ६७ ॥

होतें सन्निध चुकलें। ज्याचें त्यास प्राप्त जालें।

आपण देखतां फिटलें। जन्मदुःख॥ ६८ ॥

दुष्टस्वप्नें जाजावला। ब्रह्मण नीच याती पावला।

आपणांसी आपण सांपडला। जागेपणें॥ ६९ ॥

ऐसें जयास जालें ज्ञान। तया पुरुषाचें लक्षण।

पुढिले समासीं निरूपण। बोलिलें असे॥ ७० ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आत्मदर्शननाम समास आठवा॥ ८ ॥

समास नववा : सिद्धलक्षण

॥ श्रीराम ॥

अंतरी गेलीयां अमृ त। बाह्या काया लखलखित।

अंतरस्थिति बाणतां संत। लक्षणें कैसीं॥ १ ॥

जालें आत्मज्ञान बरवें। हे कैसेनि पां जाणावें।

म्हणौनि बोलिलीं स्वभावें। साधुलक्षणें॥ २ ॥

ऐक सिद्धांचे लक्षण । सिद्ध म्हणिजे स्वरूप जाण ।

तेथें पाहातां वेगळेपण । मुळीच नाहीं ॥ ३ ॥

स्वरूप होऊन राहिजे । तया नाव सिद्ध बोलिजे ।

सिद्धस्वरूपींच साजे । सिद्धपण ॥ ४ ॥

वेदशास्त्रीं जें प्रसिद्ध । सस्वरूप स्वतसिद्ध ।

तयासिच बोलिजे सिद्ध । अन्यथा न घडे ॥ ५ ॥

तथापी बोलों काहीं येक । साधकास कळाया विवेक ।

सिद्धलक्षणाचें कौतुक । तें हें ऐसें असे ॥ ६ ॥

अंतरस्थित स्वरूप जाली । पुढें काया कैसी वर्तली ।

जैसी स्वप्नीची नाथिली । स्वप्नरचना ॥ ७ ॥

तथापि सिद्धांचें लक्षण । कांहीं करूं निरूपण ।

जेणें बाणे अंतर्खूण। परमार्थाची ॥ ८ ॥

सदा स्वरूपानुसंधान। हें मुख्य साधूचें लक्षण ।

जनीं असोन आपण । जनावेगळा ॥ ९ ॥

स्वरूपीं दृष्टी पडतां । तुटोन गेली संसारचिंता ।

पुढें लागली ममता । निरूपणाची ॥ १० ॥

हें साधकाचें लक्षण । परी सिद्धाआंगीं असे जाण ।

सिद्धलक्षण साधकेंविण । बोलोंच नये ॥ ११ ॥

बाह्य साधकाचें परी । आणी स्वरूपाकार अंतरीं ।

सिद्धलक्षण चतुरीं । जाणिजे ऐसें ॥ १२ ॥

संदेहरहीत साधन । तेचि सिद्धांचे लक्षण ।

अंतर्बाह्य समाधान । चळेना ऐसें ॥ १३ ॥

अचळ जाली अंतरस्थिती । तेथें चळणास कैंची गती ।

स्वरूपीं लागतां वृत्ती। स्वरूपचि जाली ॥ १४ ॥

मग तो चळतांच अचळ । चंचळपणें निश्चळ ।

निश्चळ असोन चंचळ । देह त्याचा ॥ १५ ॥

स्वरूपीं स्वरूपचि जाला । मग तो पडोनिच राहिला ।

अथवा उठोनि पळाला । तरी चळेना ॥ १६ ॥

येथें कारण अंतरस्थिती । अंतरींच पाहिजे निवृत्ती।

अंतर लागलें भगवंतीं । तोचि साधु ॥ १७ ॥

बाह्य भलतैसें असावे । परी अंतर स्वरूपीं लागावें ।

लक्षणे दिसती स्वभावें । साधुआंगीं ॥ १८ ॥

राजीं बैसतां अवलिळा । आंगीं बाणे राजकळा ।

स्वरूपीं लागतां जिव्हाळा । लक्षणे बाणती ॥ १९ ॥

येरव्ही अभ्यास करितां । हाता न चढती सर्वथा ।

स्वरूपीं राहावें तत्त्वतां । स्वरूप हौनी ॥ २० ॥

अभ्यासाचा मुगुटमणी । वृ त्तीराहावी निर्गुणीं।

संतसंगें निरूपणीं । स्थिती बाणे ॥ २१ ॥

ऐसीं लक्षणें बरवीं । स्वरूपाकारें अभ्यासावीं ।

स्वरूप सोडितां गोसावी । भांबावती ॥ २२ ॥

आतां असो हें बोलणें । ऐका साधूची लक्षणें ।

जेणें समाधान बाणे । साधकाअंगीं ॥ २३ ॥

स्वरूपीं भरतां कल्पना । तेथें कैंची उरेल कामना ।

म्हणौनियां सधुजना । कामचि नाहीं ॥ २४ ॥

कल्पिला विषयो हातींचा जावा । तेणें गुणें क्रोध यावा ।

साधुजनाचा अक्षै ठेवा । जाणार नाहीं ॥ २५ ॥

म्हणोनि ते क्रोधरहित । जाणती स्वरूप संत ।

नासिवंत हे पदार्थ । सांडुनिया ॥ २६ ॥

जेथें नाहीं दुसरी परी । क्रोध यावा कोणावरी ।

क्रोधरहित चराचरीं । साधुजन वर्तती ॥ २७ ॥

आपुला आपण स्वानंद । कोणावरी करावा मद ।

याकारणें वादवेवाद । तुटोन गेला ॥ २८ ॥

साधु स्वरूप निर्विकार । तेथें कैंचा तिरस्कार ।

आपला आपण मत्सर । कोणावरी करावा ॥ २९ ॥

साधु वस्तु अनायासें । याकारणें मत्सर नसे ।

मदमत्सराचें पिसें । साधुसी नाहीं ॥ ३० ॥

साधु स्वरूप स्वयंभ । तेथें कैंचा असेल दंभ ।

जेथेन् द्वैताचा आरंभ जालाच नाही ॥ ३१ ॥

जेणें दृष्य केलें विसंच । तयास कैंचा हो प्रपंच ।

याकारणें निःप्रपंच । साधु जाणावा ॥ ३२ ॥

अवघें ब्रह्मांड त्याचे घर । पंचभूतिक हा जोजार ।

मिथ्या जाणोन सत्वर । त्याग केला ॥ ३३ ॥

याकारणें लोभ नसे । साधु सदा निर्लोभ असे ।

जयाची वासना समरसे । शुद्धस्वरूपीं ॥ ३४ ॥

आपुला आपण आघवा । स्वार्थ कोणाचा करावा ।

म्हणोनि साधु तो जाणावा । शोकरहित ॥ ३५ ॥

दृष्य सांडुन नासिवंत । स्वरूप सेविलें शाश्वत ।

याकारणें शोकरहित । साधु जाणावा ॥ ३६ ॥

शोकें दुखवावी वृत्ती। तरी ते जाहली निवृत्ती।

म्हणोनि साधु आदिअंतीं । शोकरहीत ॥ ३७ ॥

मोहें झळंबावें मन । तरी तें जाहालें उन्मन ।

याकारणें साधुजन । मोहातीत ॥ ३८ ॥

सधु वस्तु अद्वये । तेथें वाटेल भये ।

परब्रह्म तें निर्भये । तोचि साधु ॥ ३९ ॥

याकारणें भयातीत । साधु निर्भय निवांत ।

सकळांस मांडेल अंत । साधु अनंतरूपी ॥ ४० ॥

सत्यस्वरूपें अमर जाला । भये कैंचें वाटेल त्याला ।

याकारणें साधुजनाला । भयेचि नाहीं ॥ ४१ ॥

जेथें नाहीं द्वंद्वभेद । आपला आपण अभेद ।

तेथें कैंचा उठेल खेद । देहबुद्धीचा ॥ ४२ ॥

बुद्धिनें नेमिलें निर्गुणा । त्यास कोणीच नेईना ।

याकारणें साधुजना । खेदचि नाहीं ॥ ४३ ॥

आपण एकला ठाईंचा । स्वार्थ करावा कोणाचा ।

दृष्य नसतां स्वार्थाचा । ठावचि नाहीं ॥ ४४ ॥

साधु आपणचि येक । तेथें कैंचा दुःखशोक ।

दुजेविण अविवेक । येणार नाहीं ॥ ४५ ॥

आशा धरितां परमार्थाची । दुराशा तुटली स्वार्थाची ।

म्हणोनि नैराशता साधूची । वोळखण ॥ ४६ ॥

मृदपणें जैसे गगन । तैसें साधुचें लक्षण ।

याकरणें साधुवचन । कठीण नाहीं ॥ ४७ ॥

स्वरूपाचा संयोगीं । स्वरूपचि जाला योगी ।

याकरणें वीतरागी । निरंतर ॥ ४८ ॥

स्थिती बाणतां स्वरूपाची । चिंता सोडीली देहाची ।

याकरणें होणाराची । चिंता नसे ॥ ४९ ॥

स्वरूपीं लागतां बुद्धी । तुटे अवघी उपाधी ।

याकारणें निरोपाधी । साधुजन ॥ ५० ॥

साधु स्वरूपींच राहे । तेथें संगचि न साहे ।

म्हणोनि साधु तो न पाहे । मानापमान ॥ ५१ ॥

अलक्षास लावी लक्ष । म्हणोनि साधु परम दक्ष ।

वोढूं जाणती कैपक्ष । परमार्थाचा ॥ ५२ ॥

स्वरूपीं न साहे मळ । म्हणोनि साधु तो निर्मळ ।

साधु स्वरूपचि केवळ । म्हणोनियां ॥ ५३ ॥

सकळ धर्मामधें धर्म । स्वरूपीं राहाणें हा स्वधर्म ।

हेंचि जाणें मुख्य वर्म । साधुलक्षणाचें ॥ ५४ ॥

धरीतां साधूची संगती । आपषाच लागे स्वरूपस्थिती ।

स्वरूपस्थितीनें बाणती । लक्षणें आंगीं ॥ ५५ ॥

ऐसीं साधूचीं लक्षणें । आंगीं बाणती निरूपणें ।

परंतु स्वरूपीं राहाणें । निरंतर ॥ ५६ ॥

निरंतर स्वरूपीं साहातां । स्वरूपचि होईजे तत्त्वतां ।

मग लक्षणें आंगीं बाणतां । वेळ नाहीं ॥ ५७ ॥

स्वरूपीं राहिल्यां मती । अवगुण अवघेचि साडती ।

परंतु यासी सत्संगती । निरूपण पाहिजे ॥ ५८ ॥

सकळ सृ ष्टीचाठाई । अनुभव येकचि नाहीं ।

तो बोलिजेल सर्वहि । पुढिले समासीं ॥ ५९ ॥

कोणें स्थितीनें राहाती । कैसा अनुभव पाहाती ।

रामदास म्हणे श्रोतीं । अवधान देणें ॥ ६० ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सिद्धलक्षणनाम समास नववा ॥

समास दहावा : शून्यत्वनिरसन

॥ श्रीराम ॥

जनाचे अनुभव पुसतां। कळहो उठिल अवचिता।

हा कथाकल्लोळ श्रोतां। कौतुकें ऐकावा॥ १ ॥

येक म्हणती हा संसारु। करितां पाविजे पैलपारु।

आपला नव्हे कीं जोजारु। जीव देवाचे॥ २ ॥

येक म्हणती हें न घडे। लोभ येऊन आंगीं जडे।

पोटस्तें करणें घडे। सेवा कुटुंबाची॥ ३ ॥

येक म्हणती स्वभावें। संसार करावा सुखें नावें।

कांहीं दान पुण्य करावें। सद्गतीकारणें॥ ४ ॥

येक म्हणती संसार खोटा। वैराग्यें घ्यावा देशवटा।

येणें स्वर्ग्यलोकींच्या वाटा। मोकळ्या होती॥ ५ ॥

येक म्हणती कोठें जावें। वेर्थचि कासया हिंडावें।

आपुलें आश्रमी असावें। आश्रमधर्म करूनी॥ ६ ॥

येक म्हणती कैंचा धर्म। अवघा होतसे अधर्म।

ये संसारीं नाना कर्म। करणें लागे॥ ७ ॥

येक म्हणती बहुतांपरी। वासना असावी वरी।

येणेंचि तरिजे संसारीं। अनायासें॥ ८ ॥

येक म्हणती कारण भाव। भावेंचि पाविजे देव।

येर हें अवघेंचि वाव। गथागोवी॥ ९ ॥

येक म्हणती वडिलें जीवीं। अवघीं देवचि मानावीं।

मायेबापें पूजीत जावीं। येकाभावें॥ १० ॥

येक म्हणती देवब्राह्मण। त्यांचें करावें पूजन।

मायेबाप नारायेण। विश्वजनाचा॥ ११ ॥

येक म्हणती शास्त्र पाहावें। तेथें निरोपिलें देवें।

तेणें प्रमाणेंचि जावें। परलोकासी॥ १२ ॥

येक म्हणती अहो जना। शास्त्र पाहातां पुरवेना।

याकारणें साधुजना। शरण जावें॥ १३ ॥

येक म्हणती सांडा गोठी। वायांचि करिता चाउटी।

सर्वांस कारण पोटीं। भूतदया असावी॥ १४ ॥

येक म्हणती येकचि बरवें। आपुल्या आचारें असावें।

अंतकाळीं नाम घ्यावें। सर्वोत्तमाचें ॥ १५ ॥

येक म्हणती पुण्य असेल। तरीच नाम येईल।

नाहीं तरी भुली पडेल। अंतकाळीं ॥ १६ ॥

येक म्हणती जीत असावे। तंवचि सार्थक करावें।

येक म्हणती फिरावें। तिर्थाटण ॥ १७ ॥

येक म्हणती हे अटाटी। पाणीपाषाणाची भेटी।

चुबकळ्या मारितां हिंपुटी। कासाविस व्हावें ॥ १८ ॥

येक म्हणती सांडी वाचाळी। अगाध महिमा भूमंडळीं।

दर्शनमात्रें होय होळी। माहापातकाची ॥ १९ ॥

येक म्हणती तीर्थ स्वभावें। कारण मन अवरावें।

येक म्हणती कीर्तन करावें। सावकास ॥ २० ॥

येक म्हणती योग बरवा। मुख्य तोचि आधीं साधावा।

देहो अमरचि करावा। अकस्मात ॥ २१ ॥

येक म्हणती ऐसें काये। काळवंचना करूं नये।

येक म्हणती धरावी सोये। भक्तिमार्गाची ॥ २२ ॥

येक म्हणती ज्ञान बरवें। येक म्हणती साधन करावें।

येक म्हणती मुक्त असावें। निरंतर ॥ २३ ॥

येक म्हणती अनर्गळा। धरीं पापाचा कंटाळा।

येक म्हणती रे मोकळा। मार्ग आमुचा ॥ २४ ॥

येक म्हणती हें विशेष। करूं नये निंदा द्वेष।

येक म्हणती सावकास। दुष्टसंग त्यागावा ॥ २५ ॥

येक म्हणती ज्याचें खावें। त्या सन्मुखचि मरावें।

तेणें तत्काळचि पावावें। मोक्षपद ॥ २६ ॥

येक म्हणती सांडा गोठी। आधीं पाहिजे ते रोटी।

मग करावी चाउटी। सावकास ॥ २७ ॥

येक म्हणती पाउस असावा। मग सकळ योग बरवा।

कारण दुष्काळ न पडावा। म्हणिजे बरें ॥ २८ ॥

येक म्हणती तपोनिधी। होतां वोळती सकळ सिद्धी।

येक म्हणती रे आधीं। इंद्रपद साधावें ॥ २९ ॥

येक म्हणती आगम पाहावा। वेताळ प्रसन्न करून घ्यावा।

तेणें पाविजे देवा। स्वर्गलोकीं॥ ३० ॥

येक म्हणती अघोरमंत्र। तेणें होईजे स्वतंत्र।

श्रीहरी जयेचा कळत्र। तेचि वोळे॥ ३१ ॥

ती लागले सर्व धर्म। तेथें कैंचें क्रियाकर्म।

येक म्हणती कुकर्म। तिच्या मदे॥ ३२ ॥

येक म्हणती येक साक्षप। करावा मृत्यंजयाचाजप।

तेणें गुणें सर्व संकल्प। सिद्धीतें पावती॥ ३३ ॥

येक म्हणती बटु भैरव। तेणें पाविजे वैभव।

येक म्हणती झोटिंग सर्व। पुर्वितसे॥ ३४ ॥

येक म्हणती काळी कंकाळी। येक म्हणती भद्रकाळी।

येक म्हणती उचिष्ट चांडाळी। साहें करावी॥ ३५ ॥

येक म्हणती विघ्नहर। येक म्हणती भोळा शंकर।

येक म्हणती सत्वर। पावे भगवती॥ ३६ ॥

येक म्हणती मल्लारी। सत्वरचि सभाग्य करी।

येक म्हणती माहा बरी। भक्ति वेंकटेशाची॥ ३७ ॥

येक म्हणती पूर्व ठेवा । येक म्हणती प्रेत्न करावा ।

येक म्हणती भार घालावा । देवाच वरी ॥ ३८ ॥

येक म्हणती देव कैंचा । अंतचि पाहातो भल्यांचा ।

येक म्हणती हा युगाचा । युगधर्म ॥ ३९ ॥

येक आश्चीर्य मानिती । येक विस्मयो करिती ।

येक कंटाळोन म्हणती । काये होईल तें पाहावें ॥ ४० ॥

ऐसे प्रपंचिक जन । लक्षणें सांगतां गहन ।

परंतु कांहीं येक चिन्ह । अल्पमात्र बोलिलों ॥ ४१ ॥

आतां असो हा स्वभाव । ज्ञात्यांचा कैसा अनुभव ।

तोहि सांगिजेल सर्व । सावध ऐका ॥ ४२ ॥

येक म्हणती करावी भक्ती । श्रीहरी देईल सद्गती ।

येक म्हणती ब्रह्मप्राप्ती । कर्मेंचि होये ॥ ४३ ॥

येक म्हणती भोग सुटेना । जन्ममरण हें तुटेना ।

येक म्हणती उर्मी नाना । अज्ञानाच्या ॥ ४४ ॥

येक म्हणती सर्व ब्रह्म । तेथें कैंचें क्रियाकर्म ।

येक म्हणती हा अधर्म । बोलोंचि नये ॥ ४५ ॥

येक म्हणती सर्व नासें । उरलें तेंचि ब्रह्म असे ।

येक म्हणती ऐसें नसे । समाधान ॥ ४६ ॥

सर्वब्रह्म केवळ ब्रह्म । दोनी पूर्वपक्षाचे भ्रम ।

अनुभवाचें वेगळें वर्म । म्हणती येक ॥ ४७ ॥

येक म्हणती हें न घडे । अनुर्वाच्य वस्तु घडे ।

जें बोलतां मोन्य पडे । वेदशास्त्रांसी ॥ ४८ ॥

तव श्रोता अनुवादला । म्हणे निश्चये कोण केला ।

सिद्धांतमतें अनुभवाला । उरी कैंची ॥ ४९ ॥

अनुभव देहीं वेगळाले । हें पूर्वीच बोलिलें ।

आतां कांहीं येक केलें । नवचे कीं ॥ ५० ॥

येक साक्षत्वें वर्तती । साक्षी वेगळाचि म्हणती ।

आपण दृष्टा ऐसी स्थिती । स्वानुभवाची ॥ ५१ ॥

दृश्यापासून द्रष्टा वेगळा । ऐसी अलिप्तपणाची कळा ।

आपण साक्षत्वें निराळा । स्वानुभवे ॥ ५२ ॥

सकळ पदार्थ जाणतां । तो पदार्थाहून पर्ता ।

देहीं असोनी अलिप्तता । सहजचि जाली ॥ ५३ ॥

येक ऐसें स्वानुभवें । म्हणती साक्षत्वें वर्तावें ।

दृश्य असोनि वेगळें व्हावें । द्रष्टेपणें ॥ ५४ ॥

येक म्हणती नाहीं भेद । वस्तु ठाई चीअभेद ।

तेथें कैंचा मतिमंद द्रष्टा आणिला ॥ ५५ ॥

अवघी साकरचि स्वभावें । तेथें कडु काय निवडावें ।

द्रष्टा कैंचा स्वानुभवें । अवघेंचि ब्रह्म ॥ ५६ ॥

प्रपंच परब्रह्म अभेद । भेदवादी मानिती भेद ।

परी हा आत्मा स्वानंद । आकारला ॥ ५७ ॥

विघुरलें तुप थिजलें । तैसें निर्गुणचि गुणा आलें ।

तेथें काय वेगळें केलें । द्रष्टेपणें ॥ ५८ ॥

म्हणौनि द्रष्टा आणी दृश्य । अवघा येकचि जगदीश ।

द्रष्टेपणाचे सायास । कासयासी ॥ ५९ ॥

ब्रह्मचि आकारलें सर्व । ऐसा येकांचा अनुभव ।

ऐसे हे दोनी स्वभाव । निरोपिले ॥ ६० ॥

अवघा आत्मा आकाराअ । आपण भिन्न कैंचा उरला ।

दुसरा अनुभव बोलिला । ऐसियापरी ॥ ६१ ॥

ऐक तिसरा अनुभव । प्रपंच सारूनियां सर्व ।

कांहीं नाहीं तोचि देव । ऐसें म्हणती ॥ ६२ ॥

दृश्य अवघें वेगळें केलें । केवळ अदृश्यचि उरलें ।

तेंचि ब्रह्म अनुभविलें । म्हणती येक ॥ ६३ ॥

परी तें ब्रह्म म्हणों नये । उपायासारिखा अपाये ।

सुन्यत्वास ब्रह्म काये । म्हणों येईल ॥ ६४ ॥

दृश्य अवघें वोलांडिलें । अदृश्य सुन्यत्वीं पडिलें ।

ब्रह्म म्हणौनि मुरडलें । तेथुनिच मागे ॥ ६५ ॥

इकडे दृश्य तिकडे देव । मध्यें सुन्यत्वाचा ठाव ।

तयास मंदबुद्धिस्तव । प्राणी ब्रह्म म्हणे ॥ ६६ ॥

रायास नाहीं वोळखिलें । सेवकास रावसें कल्पिलें ।

परी तें अवघें वेर्थ गेलें । राजा देखतां ॥ ६७ ॥

तैसें सुन्यत्व कल्पिलें ब्रह्म । पुढें देखतां परब्रह्म ।

सुन्यत्वचा अवघा भ्रम । तुटोन गेला ।। ६८ ।।

परी हा सूक्ष्म आडताळा । वारी विवेकें वेगळा ।

जैसें दुग्ध घेऊन जळा । राजहंस सांडी ।। ६९ ।।

आधीं दृश्या सोडिलें । मग सुन्यत्व वोलांडिलें ।

मूळमायेपरतें देखिलें । परब्रह्म ।। ७० ।।

वेगळेपणें पाहाणें घडे । तेणें वृत्तिसुन्यत्वीं पडे ।

पोटीं संदेह पवाडे । सुन्यत्वाचा ।। ७१ ।।

भिन्नपणें अनुभविलें । तयास सुन्य ऐसें बोलिलें ।

वस्तु लक्षितां अभिन्न जालें । पाहिजे आधीं ।। ७२ ।।

वस्तु आपणचि होणें । ऐसें वस्तुचें पाहाणें ।

निश्चयेंसीं भिन्नपणें । सुन्यत्व लाभे ।। ७३ ।।

याकारणें सुन्य कांहीं । परब्रह्म होणार नाहीं ।

वस्तुरूप होऊन पाहीं । स्वानुभवें ।। ७४ ।।

आपण वस्तु सिद्धचि आहे । मन मी ऐसें कल्पूं नये ।

साधु सांगती उपाये। तूंचि आत्मा ॥ ७५ ॥

मन मी ऐसें नाथिलें। संतीं नाहीं निरोपिलें।

मानावें कोणाच्या बोलें। मन मी ऐसें ॥ ७६ ॥

संतवचनीं ठेवितां भावे। तोचि शुद्ध स्वानुभव।

मनाचा तैसाच स्वभाव। आपण वस्तु ॥ ७७ ॥

जयाचा घ्यावा अनुभव। तोचि आपण निरावेव।

आपुला घेती अनुभव। विश्वजन ॥ ७८ ॥

लोभी धन साधूं गेले। तंव ते लोभी धनचि जाले।

मग भाग्यपुरुषीं भोगिलें। सावकास ॥ ७९ ॥

तैसें देहबुद्धी सोडितां। साधकास जालें तत्वता।

अनुभवाची मुख्य वार्ता। ते हे ऐसी ॥ ८० ॥

आपण वस्तु मुळीं येक। ऐसा ज्ञानाचा विवेक।

येथून हा ज्ञानदशक। संपूर्ण जाला ॥ ८१ ॥

आत्मज्ञान निरोपिलें। येथामतीनें बोलिलें।

न्यूनपर्ण क्षमा केलें। पाहिजे श्रोतीं ॥ ८२ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सुन्यत्वनिर्शननाम समास दहावा ||

|| दशक आठवा समाप्त ||